

קול בְּמִרְצָה ערווה: סובלנות פטריארכלית והפרדה בין המינים באקדמיה כהטרדה מינית ממוסדת

מאת

צבי טריגר*

מאמר זה מנגיד שתי מגמות הפוכות זו לזו באקדמיה הישראלית בשנים האחרונות: מצד אחד שיפור הטיפול בהטרדות מיניות, ומצד אחר התפשטות של ההפרדה בין המינים, שכוללת כיתות נפרדות לגברים ולנשים ואיסור על נשים ללמד בכיתות של גברים. במרכז המאמר אני דן בטענה שההפרדה בין המינים באקדמיה היא הטרדה מינית ממוסדת, בהנחיית המדינה ובעידודה. לפיכך מיסוד ההפרדה באקדמיה הוא נסיגה ניכרת ביחס להתקדמות שחלה בטיפול בהטרדות מיניות באקדמיה.

כשם שהמלחמה בהטרדות המיניות נתקלה בהתנגדות הליברלית המסתמכת על פגיעה בחיזור וברומנטיקה, כך המאבק בהפרדה בין המינים נתקל בהתנגדות על רקע של טענה לחוסר סובלנות, חוסר התחשבות ופגיעה בזכויות המיעוט. יש לראות בהתפשטות ההפרדה בין המינים אל תוך האקדמיה חלק ממגמה רחבה יותר.

בינתיים ה-#metoo של האקדמיה מבושש לבוא. האקלים התרבותי שאפשר את החשיפות של מעשיהם של אנשים דוגמת הארווי ויינשטיין ואחרים, שהחלו בשלהי 2017 (או את מעשיהם של מרצים שהטרידו או ניצלו מינית תלמידות), עדיין אינו מאפשר התפכחות מאשליית ההנגשה וההכלה התרבותית שהלימודים בהפרדה בין המינים נצבעה בה. באקלים זה לא קל – אבל חשוב – להכיר בכך שמיסוד ההפרדה בין המינים באקדמיה חותר תחת ההישגים של תנועת #metoo, לרבות תחת ההישגים המסוימים של האוניברסיטאות עצמן במאבק בהטרדות מיניות בקמפוס.

מבוא. א. הפרדה בין המינים באקדמיה ו-#metoo; 1. המלחמה בהטרדות מיניות באקדמיה וכיתות נפרדות לנשים ולגברים; 2. האם תמיכתן של נשים חרדיות בהפרדה באקדמיה מפריכה את ההתנגדויות לה?; 3. "קול בְּמִרְצָה ערווה": תגובת הנגד לשילוב נשים באקדמיה. ב. סובלנות פטריארכלית, אוריינטליזם והפרדה בין המינים באקדמיה. ג. סיכום.

מבוא

"הכוח", כתבה סימון וייל, "הוא מה שהופך את מי שמושעבד לו לחפץ".¹ הדגמה לדבריה של וייל (שכותבת במסתה על שימוש בכוח בהקשר של מלחמות) מצויה בתיאורי חוויות ההטרדות המיניות הרבות שנחשפו בספרים, במאמרים למערכת וברשתות החברתיות מאז

* פרופסור מן המניין, בית הספר למשפטים ע"ש חיים שטריקס, המסלול האקדמי של המכללה למינהל. תודה לשי יוסף על העזרה המעולה במחקר. כל התרגומים מהשפה האנגלית הם שלי אלא אם צוין אחרת.

1 סימון וייל "האיליאדה – או שירת הכוח" הליקון 108, 15 (קרן שפי מתרגמת, התשע"ה).

אוקטובר 2017, כשתנועת #metoo החלה לתפוס תאוצה. נשים מתארות את חוויית ההשפלה, השיתוק והאובייקטיפיקציה שגורמות הטרדות מיניות. תנועה זו פועלת לשבירת קשר השתיקה סביב נורמת ההטרדות המיניות שהייתה במשך רוב ההיסטוריה האנושית נורמה שקופה וטבעית ("גברים הם גברים" וכדומה). מטרת התנועה היא חשיפת המנגנון החברתי שמאפשר את ההטרדות המיניות ואת הצדקותיו כפטריארכלי ולא כנובע מטבע האדם (או מטבע הגבר), הוקעת המנגנון הזה כמו גם הוקעת מי שמנצלים לרעה את כוחם או משתפים איתם פעולה ויצירת שיח שיאפשר כונון מחודש של המותר והאסור במסגרת יחסים בין גברים לנשים בהקשרים חברתיים, עסקיים, זוגיים ומשפחתיים. שתי התפתחויות אלו – התפשטות ההפרדה באקדמיה ועליית תנועת #metoo – מחייבות אפוא בחינה חוזרת של התזה שבבסיס מאמרי "הפרדה בין גברים לנשים כהטרדה מינית"².

הטיפול בהטרדות מיניות באקדמיה משתפר בשנים האחרונות, והמודעות להשלכות המבניות של ההטרדות המיניות עולה. ההטרדות המיניות הן אמצעי להדרת נשים משוק העבודה בכלל ומהאקדמיה בפרט. הן יותר מאוסף של מקרים פרטיים ומבודדים של פגיעה של גבר באישה. יש ביניהן חוט מקשר, והעובדה שברוב המקרים, גם אם לא ככולם, מדובר בהטרדה שמטריד גבר ובמוטרדת שהיא אישה אינה מקרית. עמדו על כך חוקרות רבות, בחו"ל ובארץ, והדברים ידועים.

כמו ההטרדה המינית, גם הפרדה בין המינים היא כוח מחפצן שמופעל על נשים. "עצם הצבת המחיצה הפיזית הופך אותי לאובייקט", כותבת ד"ר רבקה נריה-בן שחר.³ הפרדה נובעת מתפיסתן של נשים כמטרד וכהפרעה לסדר הטוב של הדברים. הפרדה מקבעת את מעמדן של נשים כחפץ שיש לסלק מן הדרך, ומנציחה מעמד זה.

אם מרחיבים את הפרספקטיבה המערכתית ומסתכלים על מופעים אחרים של הדרת נשים באקדמיה, מתחילים להבין שלא רק גברים מטרידים נשים, אלא גם מוסדות אקדמיים וגם המועצה להשכלה גבוהה (להלן: מל"ג) מושקעים בהדרת נשים ולעיתים בהטרדתן. תופעה זו מעוגנת בתפיסה שנשים, ובייחוד מיניותן, מפריעות לגברים מסוימים ללמוד.

התפיסה של שילוב חרדים באקדמיה כאפשרי רק במסלולי לימוד נפרדים עשירה בהבנות תרבותיות פטריארכליות שאינן ייחודיות לאנשים דתיים בכלל או לדתיים יהודים בפרט. הנחות המוצא הסמויות שבבסיס הדרישה להתחשבות משותפות לגברים ולנשים רבים. כל שוביניסט חילוני מצוי, גבר או אישה, יסכים איתן. התפיסה שנשים אינן רציונליות, פתיניות ושטחיות אינה ייחודית לדת, וגם אילו הייתה, לא ברור מדוע איננו סובלנים כלפי תפיסות גזעניות שמוטמעות בדתות שונות, לרבות ביהדות, אבל אנחנו מוכנים להתחשב בתפיסות מיזוגיניות. גרסה מתוחכמת יותר, מודעת לעצמה לכאורה,

2 צבי טריגר "הפרדה בין גברים לנשים כהטרדה מינית", **עיוני משפט** לה 703 (2012) (להלן: טריגר "הפרדה בין המינים כהטרדה מינית"). המאמר שב ונדפס בשינויים קלים **בספר אליהו מצא**: צבי טריגר "הפרדה בין גברים לנשים כהטרדה מינית" **ספר אליהו מצא** 299 (אהרן ברק, אילה פרוקצ'יה, שרון חנס ורענן גלעדי עורכים, 2015). לאורך מאמר זה ההפניות יהיו למספרי העמודים במאמר כפי שפורסם **בספר אליהו מצא**. לפיתוח נוסף של הרעיונות, ראו Zvi Triger, *The Self-Defeating Nature of "Modesty"-Based Gender Segregation*, 18.3 ISR. STUD. 19 (2013).

3 רבקה נריה-בן שחר "מה עושה מחיצה פיזית לאנשים" **הארץ** (8.5.2018) bit.ly/2WVhXVI.

מתבססת על טוויסט אוריינטליסטי של החרדים והחרדיות: "אני לא חושב/חושבת שהפרדה בין המינים היא ראויה, אבל צריך להתחשב בהם או לראות בהפרדה אמצעי זמני". התוצאה היא שהאקדמיה עושה צעד קדימה בטיפול בהטרדות המיניות, אבל שני צעדים אחורה בהקמת מסלולי לימוד נפרדים לגברים ולנשים, בסילוק נשים מרצות מכיתות הגברים ובהותרתן של נשים בחיי הקמפוס הנפרד לגברים אך ורק בתחומים המנהלתיים. זו אינה התחשבות באחר – זהו שינוי מהותי ומכונן של האקדמיה. זהו שינוי שמחזיר את הנשים למדף הסרח העודף של אילוצים וגורמי טרחה שמפריעים להתנהלות התקינה של המוסד. ההפרדה בין המינים באקדמיה אינה מתיישבת עם יישום התוכנות של תנועת #metoo, ולמעשה מבטלת את הישגיה.

לפני כמעט עשור טענתי שהפרדה בין המינים היא הטרדה מינית של ממש. אז התבטאתי בזהירות וקראתי לטיעוני "תרגיל מחשבתי". טענתי שסעיף 3(א)5 לחוק למניעת הטרדה מינית, שמגדיר הטרדה מינית, בין היתר כ"התייחסות מבזה או משפילה המופנית לאדם ביחס למינו או למיניותו [...]...", חל גם על הסיטואציה של הפרדה בין המינים מטעמי צניעות (כלומר לא בחדרי שירותים), משום שהפרדה מטעמי צניעות היא תמיד הפרדה מטעמי "האישה היא תמיד אשמה", והיא הפרדה מיזוגינית. הפרדה כזו מבזה או משפילה נשים בשל מינו ומיניותן. היא מסתמכת על תפיסה של אנושיות חלקית או פגומה: נשים הן רק מיניות, או בעיקר מיניות, והמסקנה של הפרדה כזו היא הרחקת הנשים.⁴ איש אינו מעלה בדעתו להרחיק את הגברים שמתגרים מנשים בסיטואציות שהמיניות אינה אמורה כלל להיות נוכחת בהן. אמת המידה שמכוחה מתקיימת ההפרדה היא הנוחות של הגבר.

כיום אני חושב שהייתי זהיר מדי בהערכתי את השלכותיה של ההפרדה בין המינים. סילוקן של נשים מכיתות לימוד, הן כסטודנטיות והן כמרצות, היא הטרדה מינית ממוסדת בחסות המל"ג והמוסדות שבהם סילוק זה מתקיים, והוא אינו מתיישב, ואינו יכול להתיישב, עם החוק למניעת הטרדה מינית. תנועת #metoo חידדה זאת במובהק, שכן היא הבהירה את ההשלכות הקשות של מחיקת קולותיהן של נשים בהקשר של הטרדות מיניות, וכיום מתבצע מהלך דומה של מחיקה באקדמיה, באמצעות הדרת נשים מכיתות הלימוד, הן כתלמידות והן כמרצות.

בפרק הזמן שחלף בין פרסום המאמר הקודם לבין כתיבת מאמר זה ההפרדה בין המינים באקדמיה קנתה לה שביטה ואף העמיקה למרות התנגדותם של רבות ורבים, למרות הראיות המפוקפקות בדבר הביקוש לה,⁵ ובד בבד עם קיומן של עתירות לבג"ץ נגדה.⁶ במאמר זה

4 טריגר "הפרדה בין המינים כהטרדה מינית", לעיל ה"ש 2.

5 נתוני הסקר שהציגה המועצה להשכלה גבוהה בתגובה לעתירה הראשונה לבג"ץ העידו שרק כ-20% מהחרדים מעוניינים בהשכלה אקדמית בכיתות הקיימות. נטע ברק-קורן הצביעה על כשלים מתודולוגיים ניכרים בסקר זה, הן בניסוח השאלות והן במניפולציות המספריות שנעשו בנייתן הממצאים ובפרשנותם. בסקר חדש, שנמנע מבעיות מתודולוגיות אלו, מצאה ברק-קורן ששיעור החרדים שיהיו מוכנים ללמוד בכיתות הקיימות, כלומר בלא הפרדה מגדרית, הוא כ-60%. החסמים העיקריים העומדים בפני לימודי חרדים באקדמיה, לפי ממצאיה של ברק-קורן, הם לא הכיתות המעורבות אלא חסמים כלכליים, כמו היכולת לשלב עבודה ולימודים, סיכויי מציאת עבודה בסוף הלימודים וחסמים נוספים. ראו נטע ברק-קורן "החברה החרדית והאקדמיה הישראלית: בחינה מחודשת של עמדות הציבור החרדי כלפי לימודים אקדמיים" משפטים מט 675 (2019).

אני מבקש להציע הערכה מחודשת של התזה שהפרדה בין המינים היא צורה של הטרדה מינית, לאור התובנות של תנועת #metoo ומושג הסובלנות הפטריארכלית שאני מציע ככלי לחשיבה על המשותף לשתי התופעות – הפרדה מטעמי צניעות והטרדות מיניות.

כשם שהטרדה מינית אינה חיזור, הפרדה בין המינים בלימודים אינה אמצעי ניטרלי וטכני, ותו לא, להשגת המטרה של שילוב חרדיות וחרדים בשוק העבודה. ההפרדה היא ביטוי, אחד מני רבים, למבנה הייררכי עתיק יומין של יחסי כוחות מגדריים, שמתקיים ברוב החברות האנושיות וברוב התרבויות, דתיות וחילוניות כאחד. ההפרדה בין המינים בלימודים באקדמיה היא פנטזיה מודחקת של הרבה בכירים בשירות הציבורי, בעולם התאגידי, של מארגני כינוסים באקדמיה, שכולם היו מעדיפים להתנהל בלי הפמיניסטיות ה"נודניקיות" שסופרות ראשים ומפנות את תשומת ליבם להיעדרן של נשים מהדרגים הניהוליים ומהפאנלים בכינוסים.

בפטריארכיה, הן החילוניות והן בהלכה, "גבר" ו"אישה" הם למעלה ולמטה (בהתאמה) גם בגלל הערכים שנקשרים בהם: גברים קשורים ברוח, בתרבות, בקדושה ובטוהרה (למעלה), ואילו נשים מזוהות עם גופניות (תאוה, פרוץ ומיניות), טומאה וחולין (למטה). ההבחנה בין המאפיינים ה"גבריים" ובין אלה ה"נשיים", בצירוף ההלכה שרואה בטומאה מניעה למגע עם הקודש, מהווה הצדקה להפרדה בין המינים. מתן גושפנקה לדרישה להפרדה בלימודים היא, מניה וביה, קבלה של ההייררכיה הזו ושל המבנה התרבותי הזה.

פרק א של מאמר זה בוחן אפוא את ההפרדה בין המינים באקדמיה מבעד למשקפי התובנות של תנועת #metoo. אני טוען בו שאי אפשר לנתק בין מה שמתרחש בתחום הטיפול בהטרדות מיניות לבין המתרחש בזירת הלימודים המופרדים. המל"ג והאוניברסיטאות צעדו צעד חשוב וגדול קדימה בשיפור הטיפול בהטרדות מיניות באקדמיה. עם זאת הן גם צעדו שני צעדים אחורה עם הקמת מסלולי לימוד נפרדים לגברים ולנשים. הכרה בקולן של נשים בהקשר של הטרדות מיניות ומלחמה בחפצונן בקמפוס אינן מתיישבות עם השתקת קולן וחפצונן באמצעות מסלולי הלימוד הנפרדים לגברים ולנשים. ההפרדה היא הטרדה מינית ממוסדת, ולכן אפשר לראות בה תגובת נגד חריפה להישגיהן של נשים במלחמה בהחפצתן, כזו שמאיינת רבים מהישגיהן של תנועת #metoo.

מה מאפשר את הטריז שמוכנס בין המאבק בהטרדות המיניות באקדמיה לבין קידום ההפרדה בין המינים? כיצד מנומק קץ הסובלנות להחפצת נשים בתחום אחד וכינונה בה בעת של החפצתן בתחום אחר? בפרק ב של המאמר אני מציע את המושג "סובלנות פטריארכלית" כמכשיר המסביר את הנתק בין שתי התופעות ואת העיוורון לקשר העמוק ביניהן.

6 בג"ץ 6667/14 תירוש נ' המועצה להשכלה גבוהה (פורסם בנבו, 19.3.2015). הפרדה בין המינים קיימת גם במערכת החינוך עוד משנות השבעים. יותר מ-50% מתלמידי שנה א לומדים בכיתות נפרדות לבנים ולבנות בבתי ספר בחינוך הממלכתי-דתי. מאז שנת הלימודים תשע"ד מיושמת מדיניות שלפיה כל תלמידי כיתות ד ומעלה לומדים בכיתות נפרדות, ואילו תלמידי כיתות א-ג לומדים בכיתות מעורבות, אלא אם שני שלישים מהורים מעוניינים בכיתות נפרדות. ראו YOAV PELED & HORIT, HERMAN-PELED, THE RELIGIONIZATION OF ISRAELI SOCIETY 102 (2018).

אני מגדיר "סובלנות פטריארכלית" כסובלנות לדעה קדומה נגד נשים במסווה של רגישות רב-תרבותית, כשלמעשה מדובר בכיסוי לערכים שהרוב הליברלי-חילוני חולק עם קבוצת המיעוט הדתית (או ליתר דיוק, עם מנהיגיה ודובריה, שכן בתוך המיעוט קיים גיוון וויכוח באשר לעמדות אלו). קידום הפרדה באקדמיה לא היה יכול להתקיים בלא הפטריארכייה החילונית, המכילה את רעותה הדתית והסובלנית כלפיה. הסובלנות הפטריארכלית היא רב-ממדית: בממד הגלוי היא מתאפיינת בסובלנות לאחר ובקבלתו; בממד הסמוי היא מתבססת על הנחות מוצא סטראוטיפיות באשר לאחר (אוריניטליזם, בהשאלה מאדוארד סעיד).⁷

הנחות אלו, יאמרו הליברלים, אינן קבילות בקרבנו, אך יש להיות סובלנים כלפיהן כשהן מבטאות את ערכי האחר. בממד סמוי זה יש הכחשה של היות ה"אחר" "אחרים", כלומר מגוון ולא מונוליתי. קיימת גם הכחשה של הסכמת העמדה הליברלית עם ערכי האחר (האמיתיים או המדומיינים) בדבר מקומן של נשים בחברה, והשלכתם על האחר. כבר אסור לגעת בנשים "שלנו", אבל הנשים "שלהם" עדיין כפופות למסגרת החשיבה המסורתית. כך יכולים לדור בכפיפה אחת תנועת #metoo והישגיה, שיפור ההתמודדות האוניברסיטאית עם הטרדות מיניות והפרדה בין המינים במוסדות להשכלה גבוהה, בעידודה הפעיל של המדינה.

א. הפרדה בין המינים באקדמיה ו־#metoo

קיום לימודים בהפרדה מגדרית, וכשנשים אינן מורשות ללמד כיתות של גברים, מוצא כאמצעי לשילוב חרדים באקדמיה, ובסופו של דבר בשוק העבודה, לאחר שבמשך עשורים רבים הם הודרו ממנו או זכו לעידוד מן המדינה להדיר את עצמם ממנו.⁸ בפרק זה אדון במשמעויות החדשות שנוספו להפרדה בין המינים בתקופתנו, עם עליית המודעות להטרדות מיניות ועליית השיח עליהן, ואפנה את הזרקור לסיבה החדשה-ישנה להיעדר גברים חרדים משוק העבודה: האישה. נוכחותה המזיקה-לכאורה של האישה היא הגורם להדרת גברים חרדים משוק העבודה, ולכן יש לסלקן מכל שלבי הכשרתם של גברים חרדים כדי שאלו יוכלו להשתלב בחברה כעובדים יצרניים.

הנמקה זו מצניעה את הסיבות הפוליטיות להיעדרם של גברים חרדים משוק העבודה ואת האחריות של מנהיגי הקהילה החרדית לכך. היא מטילה את האשם על החברה הכללית

7 אדוארד סעיד אוריניטליזם 281–286 (עתליה זילבר מתרגמת, 2000).

8 לרקע היסטורי ולדפוסי תעסוקה עדכניים של חרדות וחרדים, ראו למשל יעל כהן וגלעד מלאך חרדים בעולם התעסוקה – ניתוח הסקר החברתי לשנת 2016 (2016); איתן רגב דפוסי השתלבות החרדים בשוק העבודה: ניתוח פנים-חרדי והשוואה רב-מגזרית (2017); מאיר אונקוט תעסוקת החרדים: תיאור יעדי הממשלה והתפתחות הנתונים בשנים באחרונות (הכנסת, מרכז המחקר והמידע, 2018). למרות מאמצים אלו, בשנת 2018 צנח שיעור התעסוקה של גברים חרדים אל מתחת ל-50% (לאחר עשור של עלייה בשיעור התעסוקה). ראו עמירם ברקת "מחיר הקצבאות: שיעור התעסוקה של גברים חרדים ירד מתחת ל-50% לראשונה זה 3 שנים" גלובס (5.11.2018) bit.ly/2JDPQm9 (בכתבה מצוטטים כלכלנים הטוענים שהסיבה לירידה בשיעור התעסוקה זהה לסיבות לכך שמלכתחילה גברים חרדים לא עבדו – העלייה שחלה ב-2017 בתמריצים הכלכליים שהמדינה נתנה שלא לעבוד, אלא ללמוד בישיבה).

ועל מתירנותה (או פריצותה-לכאורה). כפי שתיארו כותבים חרדים וחילונים, התמריץ הכלכלי לבחור במסלול של לימוד בישיבה על פני עבודה בשכר הוא כנראה הגורם העיקרי להדרה (העצמית) של חרדים משוק העבודה⁹ ולא מרצות או תלמידות שנוכחות בשיעורים או מלמדות חלק מהקורסים.

1. המלחמה בהטרדות מיניות באקדמיה וכיתות נפרדות לנשים ולגברים

האוניברסיטאות עשו דרך ארוכה מהימים שבהם סטודנטיות שסבלו הטרדות מיניות לא זכו לכל מענה מהמוסד, ולעיתים אף הואשמו באחריות להטרדות ואף נאלצו לפרוש מהלימודים. אוניברסיטאות התכחשו למוטרדות והכחישו את קיומן של הטרדות או כשלו בטיפול בהטרדות שלא הוכחו. זה נעשה, ראשית, משום היותן של האוניברסיטאות מוסדות פטריארכליים המונהגים בידי גברים, שחלקם לפחות נהנו מן הסטטוס קוו המגדרי שנהג אז, וייתכן שההתעלמות מחלק מההטרדות נבעה מחשש שהודאה בקיומן תפגע במוניטין של האוניברסיטאות.

אלא שלמרות הדרך שנעשתה בכיוון הנכון האוניברסיטאות מדברות היום בשני קולות: מצד אחד, לאחר עשורים של התעלמות, הכחשה ולעיתים אף נקמנות כלפי מוטרדות,¹⁰ האוניברסיטאות מקפידות יותר ויותר על מניעת הטרדות מיניות ועל טיפול באלו שהתרחשו. במובן זה החוק שינה את הקמפוסים שינוי חשוב. מוסדות אקדמיים רבים מצייתים לחוק ואוכפים אותו באמצעות פרסום תקנונים, מינוי נציבות וקיום הדרכות תקופתיות. עובדים שהטרידו מועמדים לדין משמעתי, ופסקי הדין מתפרסמים באתרי המוסדות.¹¹ הטיפול בהטרדות מצטייר כיום כנחוש ושקוף מאי פעם, אם כי הוא לא חף מביקורת נוקבת, ורבות סבורות שעדיין יש מקום לשיפור.¹²

מצד אחר, חלק מהמוסדות להשכלה גבוהה מקדמים בה בעת הפרדה בין המינים בתוכניות לימודים מטעמים של אכיפת צניעות ו"הנגשה" של הלימודים לגברים חרדים. זהו מהלך הסותר במובהק את המלחמה בהטרדות מיניות באקדמיה. מהלך זה הוא הטרדה מינית מוסדית, מצד האוניברסיטאות, המכללות והמדינה, כי יש בו הסכמה עם כך

9 ראו שם.

10 ראו למשל את התרשמותה של קתרין מקינון בשנות השמונים: "שלמראית עין נשים מפסידות ברוב תיקי האפליה המינית באקדמיה שמגיעים למשפט [...]". קתרין מקינון "שוני ושליטה: על אפליה מינית" **פמיניזם משפטי בתיאוריה ובפרקטיקה** 23, 168, ה"ש 5 (דפנה ברק-ארוז עורכת, עידית שורר מתרגמת, 2005) (להלן: מקינון "שוני ושליטה").

11 ראו למשל "מניעת הטרדה מינית באוניברסיטה העברית בירושלים" **אתר האוניברסיטה העברית בירושלים** tinyurl.com/y7a4co25 (ביקור אחרון ביום 5.4.2020); "קמפוס בטוח – מניעה וטיפול בהטרדה מינית" **אתר אוניברסיטת תל אביב** bit.ly/39NJAms (ביקור אחרון ביום 5.4.2020); "אם הוטרדת מינית, יש לאן לפנות", **אתר אוניברסיטת חיפה** bit.ly/3aNZDC4 (ביקור אחרון ביום 5.4.2020); "מניעת הטרדה מינית" **אתר המסלול האקדמי של המכללה למנהל** bit.ly/2R537bp (ביקור אחרון ביום 5.4.2020). גם למועצה להשכלה גבוהה יש דף באתר האינטרנט שעוסק במניעת הטרדות מיניות, הכולל מידע מפורט, ראו "מניעת הטרדות מיניות במוסדות להשכלה גבוהה" **אתר המועצה להשכלה גבוהה** bit.ly/2X6n70X (ביקור אחרון ביום 5.4.2020).

12 רחל ארהרד #MeToo באקדמיה בישראל? ! (2019).

שהסטודנטיות והמרצות הן מיניות מהלכת ופוגענית שמפריעה לגברים ללמוד. מדובר ב"התייחסות מבזה או משפילה המופנית לאדם ביחס למינו או למיניותו"¹³ שמתווים ממזלת ישראל (בהחלטותיה לעניין שילוב חרדים באקדמיה ובשוק התעסוקה), המל"ג וכל המוסדות שמקיימים לימודים בהפרדה מגדרית.

אם זה המצב, כיצד הדבר מתיישב עם חוסר סובלנות כלפי הטרדות מיניות? במה הדבר שונה מהתקופה שקדמה לעליית המודעות ליחסי הכוחות בין מרצים לסטודנטיות, תקופה שבה תלמידה ש"פיתתה" את המרצה או "הסיחה את דעתו" היא שהייתה צריכה לסבול מהשלכות מעשיו, ואילו המרצה לא נפגע מכך כלל? מהו המסר שמוסדות להשכלה גבוהה מציינים בו את הסטודנטיות והסטודנטים שלהם – בדרך כלל אנשים צעירים שהלימודים בעבורם הם תקופה מעצבת נוסף על רכישת השכלה ומשלח יד – כאשר הם נוהגים במרצות ובסטודנטיות כבמטרד אך ורק בשל מינו, ומתייחסים למטרד זה כנובע ממיניותן?

מיסוד ההטרדה המינית נגד נשים כאשר הן (באמצעות ההפרדה בין המינים באקדמיה) בחסות המל"ג מגיע מלמעלה: אין מדובר בדרישות מקומיות, מהשטח, להפרדה, אלא במדיניות מכוונת של הרשות המבצעת, אשר הניחה, בלא בדיקה,¹⁴ שאלו הם אכן ערכיהם של חרדים שמעוניינים בהשכלה אקדמית, ואשר השליכה את הערכים הפטריארכליים והאורינטליסטים של מי שממונים וממונות על גיבוש המדיניות ועל ביצועה על קהל היעד של המדיניות. אני קורא לתופעה זו "סובלנות פטריארכלית".¹⁵

במובנים רבים הטרדה מינית מוסדית בחסות המדינה ובעידודה חמורה מההטרדה המינית המתרחשת בין שני אינדיווידואלים, שכן בהטרדה המינית המוסדית יש מסר לכלל הציבור של הכשרה של זו המתרחשת בין שניים. לכן אם כל הטרדה מינית של גבר מסוים כלפי אישה מסוימת גורמת נזק לכלל הנשים,¹⁶ על אחת כמה וכמה שההפרדה בין המינים גורמת גם היא נזק קולקטיבי. הפרדה בין המינים משפיעה לא רק על הנשים ועל הגברים שלומדים בחדרים נפרדים, ולא רק על הנשים שנאסר עליהן ללמד גברים. היא משפיעה על הנשים כולן, שכן היא מטמיעה את תפיסתן כנחותות, כגוף וכמיניות ותו לא, כמגרות את הגברים עד כדי אובדן שליטה מצידם, ולכן כמי שמקומן אינו בספֶרה הציבורית. נשים באקדמיה הופכות בהדרגה למטרד. נוכחותן מכשילה את פתיחת "הקמפוסים החרדיים" ולכן גם את השימוש ב"מנועי צמיחה" חדשים (זו שפת ההנהלות בחלק מהמוסדות האקדמיים) לצורך גיוס כספים.

כפי שיופי תירוש כותבת, "הבעייתיות המרכזית [בהפרדה בין המינים באקדמיה] נעוצה בקיבוע משתנה לא רלוונטי ללימודים אקדמיים – מינו של הסטודנט".¹⁷ דומה שהמטרה האמיתית של ההפרדה בין המינים באקדמיה היא בסופו של דבר מיסוד רחב ככל הניתן של

13 ס' 3(א)(5) לחוק למניעת הטרדה מינית, התשנ"ח-1998.

14 ראו ברק־קורן, לעיל ה"ש 5.

15 ראו דיון בפרק ב להלן.

16 על הנזק הקולקטיבי שבהטרדה מינית, ראו דורותי רוברטס "הפגיעה הקולקטיבית שבהטרדה מינית" **מילים מטרידות – סוגיות בהטרדה מינית מילולית** 418 (ליאת לבנון עורכת, ורדה אזולאי מתרגמת, 2011).

17 יופי תירוש "היינו רוצים שחרדים ילמדו את הקורס המצוין שלך – חבל שאת אשה" **המקום הכי חם בגיהנום** bit.ly/3c1IDIL 9.8.2018 (להלן: תירוש "חבל שאת אשה").

משטור מיניותן של נשים. הדבר עולה מהמופעים ההולכים ומתרכיבים שלה בשנים האחרונות: התרחבות ההפרדה לכל רחבי הקמפוס בחלק מהמוסדות, דרישה ללבוש צנוע שמופנית רק כלפי סטודנטיות ומרצות, הפרדה בימי הלימוד, בקפיטריות ועוד.¹⁸ כך, למשל, ההפרדה נאכפת לעיתים באופן שמתקרב להטרדה מינית במובנה ה"מסורתי" יותר: חפצון בוטה של גוף האישה, שמתבצע באופן רשמי וממוסד על ידי אורגני המוסד האקדמי, בשם ההפרדה. תמונה של שלט שנתלה בקמפוס שמתקיימים בו לימודים בהפרדה שפורסמה לפני כמה שנים חושפת את המטרה של ההפרדה בין המינים ואת היותה של ההפרדה באקדמיה יחס מבזה ומשפיל לנשים בשל מיניותן. זהו נוסח השלט [השגיאות – שמות הגוף בזכר במקום בנקבה, שגיאות כתיב ופיסוק – במקור]:

בס"ד

לסטודנטיות שלום,

חל איסור על הופעה בכפכפים או סנדלים ללא גרביים.

קבוצת בנות אשר הופיעה כך לקראת בחינה נשאה בתוצאות בשלוש צורות:

1. הסטודנטיות לא הורשו להיכנס לבחינה עד שלא חזרו עם גרביים או נעלים.
2. הסטודנטיות הועלו לוועדת המשמעת והתלונה נרשמה בתיקם האישי.
3. הסטודנטיות הוזהרו כי על כל עבירת צניעות נוספת הם ידרשו לעבור ללמוד בקמפוס הכללי.¹⁹

המוסד האקדמי תלה שלט שבו הוא מתייחס לכפות רגליהן של תלמידותיו התייחסות מינית במשתמע; על חשיפת מיניותן (לשיטת המוסד) הן נענשו בפגיעה בהישגיהן האקדמיים (שנבעו מלחץ ומאובדן זמן יקר בבחינה); הן הורשעו בדין משמעתי והוטבע בהן אות קין (רישום בתיק האישי), כלומר הן סומנו כ"מופקרות"; הוטל עליהן עונש מותנה של הגליה על תנאי ל"קמפוס הכללי". העונש על התנאי הזה מסגיר גם את עמדותיו המשתמעות של המוסד באשר לקמפוס הכללי. ולבסוף, באופן אירוני, מינן נמחק אפילו מן השלט אשר מיועד לאכוף את הדרתן, כאשר בתחתיתו התייחסו אליהן בלשון זכר ("בתיקם האישי"). מקרה זה מזכיר את הרשעתו של גבר חרדי בהטרדה מינית לאחר שצעק לחיילת שנסעה עימו באוטובוס שנהגה בו הפרדה בין המינים: "פרוצה, פרוצה, פרוצה, אין לך כבוד, את עומדת בין אברכים וזו בושה".²⁰ המורשע לא התחכך בחיילת ולא הציע לה הצעות מיניות,

18 אור קשתי "כניסות נפרדות ותקנוני צניעות: במוסדות אקדמיים מרחיבים את ההפרדה המגדרית" **הארץ** bit.ly/3dNYIUI (26.7.2018).

19 השלט נתלה ככל הנראה ב-2015 (לפי התאריכים המופיעים על גבי מודעות אחרות התלויות על לוח המודעות מתחת לשלט) בקריה האקדמית אונו. ראו "אודות" **אתר חרדים להשכלה – כל המידע על השכלה גבוהה ללא הדרה** tinyurl.com/yaqnp3t (ביקור אחרון ביום 5.4.2020).

20 ת"פ (שלום י-ם) 11-12-53381-12 **מדינת ישראל נ' פוקס** (פורסם כנבו, 6.3.2014).

כפי שמקובל לחשוב שגברים מטרידים עושים, אלא התקומם נגד סירובה של החיילת לקבל את הדין באשר למקומן של נשים בירכתי האוטובוס. מנסחי השלט שנתלה בקמפוס המופרד זעקו בעקיפין שתלמידות המוסד הן פרוצות בשל סירובן להיענות לתכתיבי הצניעות בקמפוס, ובכך הציבו את מיניותן במרכז וביזו אותן.

2. האם תמיכתן של נשים חרדיות בהפרדה באקדמיה מפריכה את ההתנגדויות לה?

נשים רבות – דתיות, חילוניות, יהודיות או בנות דתות אחרות – תומכות בפטריארכיה ובערכיה, ובכלל זה בהפרדה בין המינים בכלל ובאקדמיה בפרט. יש המציינות שבלא הפרדה הן לא היו יכולות לרכוש השכלה אקדמית, אם בגלל לחץ חברתי מבית ואם בגלל החשש שלימודים מעורבים יגרמו ל"הידרדרות רוחנית-דתית";²¹ יש שהפרדה גורמת להן להרגיש בטוחות מפני הטרדות מיניות²² ועוד.

גם בלי להיזקק להסברים מתחום התודעה הכוזבת צריך להכיר בכך שנשים רבות (לרבות בכירות במערכת ההשכלה האקדמית) מחזיקות בדעות מנומקות בזכות ההפרדה בין המינים בכלל ובאקדמיה בפרט. נשים הן, אחרי הכול, שותפות בעלות מניות בפטריארכיה, שכן זו מתגמלת גם את מי שהיא מדכאת, ובמיוחד את מי שמסכינה עם דיכוייה שלה ("אשת חיל" וכו').²³ בלי שיתוף הפעולה של נשים לא הייתה הפטריארכיה שורדת.²⁴ גם במתנגדי החוק למניעת הטרדה מינית היו נשים.

אם מקבלים את טענתי שהפרדה בין המינים היא הטרדה מינית, הרי שלא רלוונטי כלל אם נשים מעוניינות בה או לא. מטרת החוק למניעת הטרדה מינית היא "לאסור הטרדה מינית כדי להגן על כבודו של אדם, על חירותו ועל פרטיותו, וכדי לקדם שוויון בין המינים".²⁵ החוק אוסר, בין היתר, על "התייחסות מבזה או משפילה המופנית לאדם ביחס למינו או למיניותו, לרבות נטייתו המינית" (סעיף 3(א)(5) לחוק למניעת הטרדה מינית). אין בסעיף 3(א)(5) דרישה שההתייחסות המבזה או המשפילה תהיה חוזרת ונשנית או שמושאה נראה כי הוא אינו מעוניין בהתייחסות זו.²⁶ נוסף על זה, ההתנהגות המבזה או המשפילה המהווה הטרדה מינית אסורה לפי סעיף 3(א)(5) אינה תלויה בכוונת המטריד, וזו אינה אחד

21 אסנת רובין ונורית נוביס-דויטש "נשים חרדיות באקדמיה: מסורת, מודרנה וחששות מנוסחים" מגמות נב 109 (2017).

22 ראו למשל עירית ורונין "קווי מהדרין – הגנה על הנשים" Ynet (22.11.2010) bit.ly/3alSCIR (הפרדה בחינוך מטעמים של יצירת סביבת לימוד בטוחה קיימת לא רק מטעמים דתיים).

23 ראו ה"ש 89 להלן והטקסט הצמוד לה.

24 קרול גיליגן הולדת העונג (דריה שועלי מתרגמת, 2006). כן ראו את המקרה של השחתת הציור "יום הכיפורים" של מאוריצי גוטליב ומחיקת הנשים המצוירות בו, בידי שתי נשים ממוזיאון בית התפוצות. ראו דפנה יזרעאלי "פוליטיקה של ג'נדר בבית-התפוצות" במוזיאון 7, 4, 6 (1994); פנינה להב "קישטה, בתמונות וטקסט" תרבות דמוקרטית 10, 329, 346 (2006).

25 ס' 1 לחוק למניעת הטרדה מינית; אורית קמיר זה מטריד אותי: לחיות עם החוק למניעת הטרדה מינית 136–135 (2009).

26 שם, בעמ' 23.

מיסודותיו של סוג זה של הטרדה.²⁷ גם לא חשוב אם קורבן הביזוי או ההשפלה מחל לפוגע. מדובר בפגיעה באינטרס של החברה, ולכן המחילה אינה מכשירה את הביזוי או ההשפלה ואינה פוטרת מאחריות משפטית בגינם.²⁸

גם כאן ניתן לפנות לתובנות חשובות מתנועת #metoo. תנועה זו סרטטה קו שבר בין העולם שלפניה, עולם של קשר שתיקה, של התייחסות חשדנית אפריורית לנשים שהוטרדו מינית, של הפרד ומשול בין הנשים וראייה בבעיה בעיה אישית ולא מערכתית. כפי שתואר בחלק מהתחקירים שפורסמו עם חשיפת פרשת הארווי ויינשטיין, היה גם שיתוף פעולה של נשים מסוימות עם מערכת ההטרדות המיניות השיטתית והמוסדת.²⁹ כל זה אינו מוכיח שהטרדות מיניות הן דבר רצוי. תמיכה של נשים בפרקטיקה פטריארכלית אין בה כדי להצדיק את הפרקטיקה ולהכשירה.

זאת ועוד, מה על הנשים החרדיות שמתנגדות להפרדה בכלל ולהפרדה באקדמיה כפרט? הטענה שהפרדה בין המינים נובעת מרגישות רב-תרבותית למנהגי ה"אחר" (במקרה זה – החרדים והחרדיות) מתעלמת מהרב-תרבותיות הפנימית בקרב הקהילות החרדיות השונות בארץ ובעולם; טענה זו מתעלמת מהיות ההפרדה בין המינים בספרה הציבורית תופעה חדשה יחסית, ומניחה מונוליתיות וחדגוניות בקרב חרדים, גברים ונשים; היא מתעלמת מהעובדה שבקרב נשים חרדיות לא מעטות בישראל (וגם בקרב גברים חרדים) יש התקוממות נגד מגמת ההפרדה הגוברת והולכת, לרבות הפרדה באקדמיה,³⁰ ושיישום ערך הצניעות ותרגומו להפרדה בין המינים שנוי במחלוקת, משפיל נשים ומייצג הגמוניה פוליטית מסוימת ולא דווקא את כלל הציבור החרדי.³¹ רחלי רושגולד, אישה חרדית

27 שם, בעמ' 60, ה"ש 29.

28 שם, בעמ' 60.

29 ראו למשל Ronan Farrow, Catch and Kill: Lies, Spies, and a Conspiracy to Protect Predators 41 (2019).

30 לתיאור עמדותיהן של נשים חרדיות המתנגדות להפרדה באקדמיה כפי שהיא מיושמת כיום, ולכך שייאסר על מרצות ללמד גברים, ראו אצל יופי תירוש "הסיפור של המאבק בהפרדה בין המינים באקדמיה: גילוי, מיפוי, הנעת שינוי" **מעשי משפט** י 107, 129 (2019) (להלן: תירוש "הסיפור של המאבק"). לכמה טורי דעה של נשים וגברים חרדים בגנות ההפרדה באקדמיה, ראו אסתי רידר אינדורסקי "פעם היו נשים באקדמיה" **הארץ** (28.6.2017) [tinyurl.com/y8g6la9q](https://www.ynet.com/ynet/inyurl.com/y8g6la9q) (רידר אינדורסקי היא דוקטורנטית חרדית למגדר ולימודי תרבות באוניברסיטת תל אביב, ומנכ"לית משותפת של ארגון "נבחרות" הפועל לשוויון קול והשפעה של נשים חרדיות במקדי קבלת החלטות); מיכל צ'רנוביצקי "ככה בדיוק נראית אפליה" **ידיעות אחרונות** (14.4.2018) [bit.ly/2V5k2eY](https://www.ynet.com/ynet/bit.ly/2V5k2eY) (צ'רנוביצקי היא יו"ר תנועת עיר ואם לקידום נשים חרדיות, חברת הנהלת שדולת הנשים ויו"ר התא החרדי במפלגת העבודה); אסתי שושן "ההפרדה רעה לחרדים: בין טרור הצניעות להשתלבות במרחב הציבורי" **וואלה!** (16.4.2018) [bit.ly/2JQpgX3](https://www.ynet.com/ynet/bit.ly/2JQpgX3) (שושן, מייסדת ומנכ"לית משותפת בארגון "נבחרות" – נשים חרדיות לייצוג שוויון וקול, מכנה את ההפרדה באקדמיה ואת ההחמרות בענייני הצניעות בכינוי "טרור הצניעות" וכותבת ש"בימים שבהם חומרת הצניעות הפכה למפלצת שלא יודעת שובע, החלטת בג"ץ לאסור על תכנית ממשלתית מופרדת נתנה לנו סיבה לנשום לרווחה"); אלי ביתאן "ההפרדה בלימודים מפלה את הנשים החרדיות" **בחדרי חרדים** (12.4.2018) [bit.ly/2X6T0GQ](https://www.ynet.com/ynet/bit.ly/2X6T0GQ).

31 ראו ריאיון רדיופוני עם ד"ר אבישי בן חיים "ברגע שהמדינה מאפשרת הפרדה, היא קובעת שזו תהיה הנורמה" **103FM** (12.8.2019) [bit.ly/2R92ygC](https://www.ynet.com/ynet/bit.ly/2R92ygC); בן חיים: 'תומכים בהפרדה? תומכים בדיכוי מזרחיים' **סרוגים** (11.8.2019) [bit.ly/2x1SKyc](https://www.ynet.com/ynet/bit.ly/2x1SKyc).

שלמדה בהפרדה להיות אחות, "מקצוע שאינו נפרד", כדבריה, כתבה כך בטור דעה שפורסם ב"הארץ":

אנחנו לא היצר הרע בעצם היותנו, אנחנו בנות אדם בדיוק כמו הגברים. אחרי שנים בישיבה, במהלכן לא נחשפו הגברים החרדים לנשים; אחרי תואר ראשון בהפרדה, במהלכו לא הכירו הגברים החרדים נשים ולא ניהלו איתן מעולם דיון מעמיק, איך בדיוק הם רוצים להתקדם ולהתפתח? הגיעה השעה שהם יתפתחו וחכירו [כך במקור] אותנו הנשים, הרי יום אחד הם יעברו איתנו, אז למה שהיום הזה לא יגיע קצת קודם. נשים לא מביאות חטאים בכך שיושבים ולומדים איתן.³²

מהו אפוא קולן האותנטי של נשים חרדיות, ובהתחשב בריבוי הדעות בקרבן (ובקרב גברים חרדים), איזה קול צריך להכריע? הספרות הפמיניסטית עסקה רבות בשאלת האפשרות שקולותיהן של נשים בעולם פטריארכלי יהיו "אותנטיים".³³ הלן סיקסו כותבת שכדי שנדע מהו הקול האותנטי של נשים, צריך להקשיב להן ולא למה שגברים אומרים עליהם: "האשה צריכה לכתוב את האשה".³⁴ היא פותחת את מאמרה, "צחוקה של המדוזה", במילים: "על האשה לכתוב את עצמה: על האשה לכתוב על האשה ולהביא את הנשים אל הכתיבה, שממנה הן הורחקו באלימות כפי שהורחקו מגופן שלהן; מאותן סיבות, תחת אותו חוק, למען אותה מטרה מיתה. על האשה להיכנס לטקסט – כמו גם לעולם, ולהיסטוריה – ביוזמתה הייחודית".³⁵

אלא שכבר בתחילת מאמרה היא מסבכת את התמונה, בקובעה שאין דבר כזה "אשה כללית, אשה טיפוסית",³⁶ ושקולותיהן של נשים אינם בהכרח הקולות האותנטיים שלהן עצמן, משום ש"נגד הנשים, הגברים ביצעו את הפשע הגדול ביותר: בעורמה, באלימות, הם גרמו לנשים לשנוא את הנשים, להיות האויבות של עצמן, לגייס את עוצמתן הכבירה נגד עצמן, להוציא לפועל בגבורה את מטלותיהן".³⁷

תנועת #metoo מיישמת את מה שסיקסו ממליצה עליו: נשים כותבות נשים. הפרדה בין המינים עושה את ההפך: גברים כותבים, או מדויק יותר לומר, מוחקים, את הנשים. הקול שמדבר מגרוןן של נשים התומכות בהפרדה הוא הקול הגברי-פטריארכלי. מהו אפוא קולן האותנטי של נשים? האם זהו קולן של אלו שמתנגדות לפטריארכיה או גם אלו שתומכות בה ומקדמות אותה? גם קתרין מקינון מציינת שהקול האותנטי של נשים קשה לאיתור, שכן כולנו, נשים כגברים, שרויים בעולם הפטריארכלי ואיננו מסוגלים לדמיין

32 רחלי רושגולד "אנחנו ממש לא מעוניינות בהפרדה" הארץ (10.4.2018) bit.ly/2x1U0RX. ההערה הביוגרפית המופיעה בסוף הטור היא זו: "הכותבת היא אחות, שחרדה מהיום בו יגיע גבר חרדי לעבודה במחלקה ויטפל רק בגברים".

33 ראו למשל מקינון "שוני ושליטה", לעיל ה"ש 10, בעמ' 30–34.

34 הלן סיקסו "צחוקה של המדוזה" ללמוד פמיניזם: מקראה – מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה הפמיניסטית 134, 137 (דלית באום ואח' עורכות, 2006).

35 שם, בעמ' 135.

36 שם, בעמ' 136.

37 שם, בעמ' 137.

את החיים מחוצה לו. יתרה מזאת, כפי שמציינת מקינן, יש נשים שתומכות בדיכוי נשים, יש נשים גזעניות, ויש נשים שאוהבות יחסי מין סאדו־מזוכיסטיים. האם אלו אינם קולות אותנטיים של נשים?³⁸ כפי שמקינן מציינת, אם פוטרם את הקולות הנשיים שתומכים בפטריארכייה בהיותם תוצר של תודעה כוזבת, אי אפשר להתעלם מכך שגם הקולות הפמיניסטיים חשופים לאותה ביקורת עצמה, כלומר שהם תוצר של תודעה כוזבת.³⁹

קרול גיליגן משתמשת בספרה "להצטרף להתנגדות" בדימוי הדגים שאינם מודעים לכך שהם חיים במים עד ששולים אותם מתוכם כדי להסביר את השקיפות ואת הטבעיות של הפטריארכייה.⁴⁰ הפטריארכייה היא המים שאנו, הדגים, חיים בהם. דימוי זה והפרדוקס העמוק שמגולם בו, ולא רק בהקשרים פמיניסטיים, שב ומסבך את הדיון: כולנו, פמיניסטיות ופמיניסטים, פטריארכלים ופטריארכליות, חיים באותם המים. לכן כשטוענים שמישהו ששייך לקבוצה מדוכאת מדבר בקולה של ההגמוניה ולא בקולו האותנטי, אנחנו טוענים שהוא אינו יודע מה טוב בשבילו, ושאו יודעים טוב ממנו מה טוב בשבילו. בכך אנחנו משמרים את נחיתותו, ובסך הכול מציעים להחליף את ההגמוניה הנוכחית בהגמוניה אחרת, שמכפיפה אותו לטוב אחר, ראוי יותר בעינינו.

אפשר להיעזר במקינן כדי לפתור את הפרדוקס הזה, ובהשאלה ממנה להסתפק בטיעון שהפרדה בין המינים באקדמיה היא רעה; אולי לעולם לא נוכל לברר את האמת באשר ל"מהו קולן האותנטי של נשים?", וככל הנראה אין לשאלה הזו תשובה אחת נכונה לכל הנשים, אבל אפשר לגבש הסכמה שיש דברים שגם אם נשים מסוימות חפצות בהם, הם רעים לכלל הנשים.⁴¹ מהלך דומה נעשה בהקשרים אחרים דוגמת האיסור על עבדות או מכירת איברים להשתלה: יש ערכי ליבה שהחברה לא תתפשר עליהם, ובראשם – ההכרה באנושיות המלאה של כל בנות ובני האדם – אף אם קיימים אינדיווידואלים שבעבורם הערכים הללו אינם עדיפים על פני ערכים אחרים, וייתכן שאף היו מעוניינים רציונלית לחלוטין, ולא מבעד לתודעה כוזבת, לוותר על ההכרה המלאה באנושיותם.

3. "קול בְּמִרְצָה ערווה": תגובת הנגד לשילוב נשים באקדמיה

הכלל "קול באשה ערווה"⁴² מזהה את קולה של האישה עם מיניותה, עם חוסר צניעות, פתיחות ואולי אף חוסר מוסריות המובנים באישה גופה. אין מדובר בתכונות שניתן להתגבר עליהן או שסיגולן הוא שאלה של בחירה אישית, אלא בתכונות מולדות שכל מי שנולדה למין נקבה מתאפיינת בהן. מי שמאפיינים את כל היהודים כרודפי בצע נכלוליים ובוגדניים מלידה ורואים בתכונות הללו תכונות "ביולוגיות" הם גזענים ואנטישמים. מדוע ניתן פטור לדת בכל הנוגע לתיוג כל הנשים, באשר הן, כפתיניות, קלות דעת ובוגדניות? חילונים

38 הדברים פותחו בה"ש 5 המפורסמת למאמרה של מקינן, ראו Catharine A. MacKinnon, *Feminism, Marxism, Method, and the State: Toward Feminist Jurisprudence*, 8 SIGNS 635, 637–638 n. 5 (1983).

39 שם.

40 קרול גיליגן *להצטרף להתנגדות* 42 (דנה ג' פלג מתרגמת, 2016).

41 MacKinnon, לעיל ה"ש 38, בעמ' 637–638.

42 בבלי, ברכות כד, ע"א.

שייחסו תכונות אלו לנשים ייחשבו סקסיסטים, ועמדותיהם יידחו. מדוע פטריארכייה חילונית אינה קבילה, ואילו רעותה הדתית נסלחת ואף זוכה ליחס סובלני? הכלל "קול באשה ערווה" אינו ייחודי למשפט העברי ולא לדת היהודית. אריסטו מצטט ב"פוליטיקה" שלו את סופוקלס, שכותב במחזהו "איאס" (442 לפנה"ס): "יפה השתיקה לאישה",⁴³ או בתרגומו של שמעון בוזגלו: "שתיקה מקנה לוית-חן לאישה".⁴⁴ ואומנם, בתיאטרון היווני, בתיאטרון הרומי, ולאחר מכן באירופה נאסר על נשים להופיע על הבמה, וגברים מילאו את תפקידי הנשים. באופרות השתמשו בסריסים כדי לשיר את תפקידי הנשים.⁴⁵ בישראל של ימינו נמנע מילדות, מנערות ומנשים לשיר בטקסים רשמיים,⁴⁶ ובהצגת חנוכה לציבור הדתי מופיעים שחקנים גברים בלבד.⁴⁷ קרול גיליגן כתבה ש"להיות בעל קול זה להיות אנושי. להיות מי שיש לו מה להגיד זה להיות בן-אדם. אבל דיבור תלוי בקשב ובכך שהוא נשמע; זוהי פעולה של קרבה מועצמת".⁴⁸ העמדה הפטריארכלית בדבר מסוכנות-כביכול של הקול הנשי מכחישה אפוא את אנושיותן של נשים ומתרצת את חוסר הקשב אליהן. הסקסואליזציה של משהו שאינו מיני כלל, קולה של מרצה המלמדת באקדמיה, היא הטרדה מינית. מדובר בהתייחסות אל מרצות כאל אובייקטים מיניים ולא כאל בעלות מקצוע, כלומר חוקרות ומורות. הדרת נשים באקדמיה רק משום שהן נשים היא נושא שנחקר לעומק.⁴⁹ בעבר לא הורשו נשים כלל ללמוד באקדמיה, וכשהן נכנסו לאקדמיה כתלמידות, ולאחר מכן כחוקרות

43 אריסטו **פוליטיקה – ספרים א, ב, ג** ספר א 57, 1260a (נורית קרשון מתרגמת, 2009); סופוקלס **איאס** שורה 293.

44 אריסטו **פוליטיקה ספר א'** 23 (שמעון בוזגלו מתרגם, 2002) tinyurl.com/y8aeh4vc ובתרגום אחר: "כמו שאמר המשורר על האשה: 'כבודה של האשה שתיקה'". ראו אריסטו **הפוליטיקה – ספרים א-ב** 70 (ח"י רות מתרגם, מהדורה שנייה מתוקנת, הוצאת מאגנס, התשע"ד). ואצל סופוקלס עצמו, בתרגומו של דרור אורון: "אשה, הדר נשים – שתיקה, והיא חֶנֶן". ראו סופוקלס "איאס" **סופוקלס – שבע הטרגדיות** כרך שני 31 (דרור אורון ושלמה דיקמן מתרגמים, מוסד ביאליק, 1969). הציטוט תורגם בידי המשוררת דרור אורון, שתרגמה את הטרגדיה עד שורה 852; שלמה דיקמן המשיך את התרגום משורה 853, ראו הסבר שם, בעמ' 14. או: "שתיקה, אישה, חולקת יפי לְנָשִׁים [כך במקור]". ראו סופוקלס **איאס** 47 (אהרן שבתאי מתרגם, שוקן, 2003).

45 ויסלבה שימבורסקה "זמירים בקטיפה ובמשי – מחיי הפרימדונות הגדולות" **קריאת רשות** 76–77 (רפי וייכרט מתרגם, 2005).

46 ראו למשל לירן לוי "יום הזיכרון בהר חומה: בלי שירת ילדות" **Ynet** (27.3.2017) bit.ly/348t1QV; טובה צימוקי ויעל פרידסון "איסור על שירת נשים? לא חוקי" **ידיעות אחרונות** (5.5.2016) bit.ly/2yz3owQ.

47 ננו שבתאי "מה עשה צביקה הדר בהצגת ילדים הפונה לקהל דתי" **הארץ** (1.1.2020) bit.ly/2JFzr0o.

48 קרול גיליגן **בקול שונה – התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה** 19–20 (נעמי בן-חיים מתרגמת, 1995).

49 ראו למשל עמרי זרחוביץ' "נופלות בפוסט-דוקטורט: מדוע נשים לא מתקדמות באקדמיה?" **גלובס** (23.5.2019) bit.ly/39K1INK; שלי מזרחי **נשים באקדמיה – נתונים על לימודי נשים באקדמיה ועל נשים בסגל האקדמי** (הכנסת, מרכז מחקר ומידע, 2013); DOROTHY G. MCGUIGAN, **A DANGEROUS EXPERIMENT: 100 YEARS OF WOMEN AT THE UNIVERSITY OF MICHIGAN** (1970); David Knights & Wendy Richards, *Sex Discrimination in UK Academia*, 10 **GENDER, WORK & ORG.** 213 (2003); Heather Savigny, *Women, Know Your Limits: Cultural Sexism in Academia*, 26

וכמצרות, הן סבלו (ועדיין סובלות) מהפליה שיטתית מבנית. הטרדות מיניות במובן השגור יותר, של מרצים נגד תלמידות, הוכחו כתופעה שגורמת לנשים לוותר על לימודים אקדמיים ועל קידום בעולם האקדמיה.⁵⁰ בדברי ההסבר להצעת החוק למניעת הטרדה מינית נכתב:

הטרדה מינית כלפי נשים גורמת להשפלתן ביחס למינן או למיניותן ומקשה עליהן להשתלב כחברות שוות בעולם העבודה וביתר תחומי החיים, ובכך היא פוגעת בשוויון.⁵¹

אורית קמיר הסבירה את הנזק שנגרם לסטודנטיות מהטרדות מיניות באקדמיה:

התייחסות לסטודנטית כאל אובייקט מיני, ובמיוחד כאשר יחס זה מובע על-ידי מרצה, שממנו היא אמורה לשאוב השראה, ביטחון וחיוזוק, עלול לפגוע ביכולתה לגבש לעצמה דימוי עצמי מקצועי, ולפגוע בביטחונה העצמי. יחס כזה עלול לשדר לה את המסר כי אינה אלא אובייקט מיני לשימושו של המרצה, כלומר – לקשרה עם דימויים פטריארכליים, ולפגוע בכבודה כאישה.⁵²

כפי שכותבת קמיר, "נשים הן עדיין 'אזרחיות חדשות' בכל אותם תחומים שבהם לא הורשו להשתלב בעבר [...]"⁵³. אפשר לסכם את הנימוקים להדרת נשים באקדמיה כסקסיזם חילוני. כעת, עם עליית ההפרדה בין המינים באקדמיה, צמח נימוק חדש להדרת מרצות וחוקרות, סקסיזם דתי. יופי תירוש מתארת כיצד נשים מודרות באקדמיה בשל היותן נשים בנימוק חדש זה:

[...] בשנים שבהן אני משוקעת במאבק למציאת פתרונות נבונים להנגשת ההשכלה הגבוהה לחרדים, פנו אליי בדיסקרטיות מרצות שלא קודמו כי נאמר להן שעל אף הישגיהן האקדמיים המרשימים, אין זה מעשי להעניק קביעות לחברת סגל שלא תוכל ללמד בכל כיתה. אחרות, חברות סגל זוטר, שמעו משפטים כמו "כמה היינו רוצים שחרדים ילמדו את הקורס המצוין שלך – חבל שאת אשה".

[...]

GENDER & EDUC. 794 (2014); Susan K. Finkel, Steven Olswang & Nian She, *Childbirth, Tenure, and Promotion for Women Faculty*, 17 REV. HIGHER EDUC. 259 (1994)

50 הדבר הוכר אף בפסיקת בית המשפט העליון. ראו למשל ע"מ 6713/96 **מדינת ישראל נ' בן אשר**, פ"ד נב(1) 650 (1998). פסק דין שניתן יום לפני שהחוק למניעת הטרדה מינית עבר בקריאה שנייה ובקריאה שלישית: בפסק הדין הזה מצוין שהתלמידה שסבלה מהטרדות מיניות מצד מרצה שלה במכללה לחינוך נמנעה לעיתים מהגעה לקמפוס ואף פרשה מלימוד בקורס שהמטריד לימד בשל הטרדות.

51 דברי הסבר להצעת חוק למניעת הטרדה מינית, התשנ"ז-1997, ה"ח 2641, 484.

52 אורית קמיר **פמיניזם, זכויות ומשפט** 193-194 (2002).

53 שם, בעמ' 193.

אין לטעות: גם אם יותר מרצות יקבלו תשלום מספר חודשים בשנה על הוראת קורסים, הן לא יקבלו תקנים, לא יקודמו, ולא יקבלו אפשרות להתפתח כחוקרות. תיוגן מחדש קודם כל כנשים, אחרי עשורים של מאבקים לביטול הרלוונטיות של מינן באקדמיה, יסכל עוד יותר מציאות אקדמית שממילא איננה שוויונית.⁵⁴

האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים פרסמה בשלהי 2018 גילוי דעת המזהיר מפני השלכותיה של ההפרדה בין המינים באקדמיה. בגילוי הדעת נכתב שההפרדה עלולה, בין היתר, למחוק את הישגי השילוב של נשים באקדמיה:

עמדת המל"ג [בזכות ההפרדה באקדמיה – צ"ט] מערערת את היסודות עליהם מושתתת האקדמיה בישראל. ההיתר שניתן להפרדה חותר תחת עקרון השוויון. נשים מהוות כיום מרכיב מרכזי בלימוד, בהוראה ובמחקר האקדמי בישראל. השוויון המגדרי באקדמיה עדיין לא הוגשם במלואו. ההיתר להפרדה בימי הלימוד וברחבי הקמפוסים מהווה בפועל היתר להדרה הדרגתית של נשים, הדרה הפוגעת בכבוד האדם וגוררת בהכרח ירידה ברמה האקדמית, באיכות ההוראה והמחקר ובתפקוד האקדמי של האוניברסיטאות.⁵⁵

ואומנם, בשנים האחרונות נשות אקדמיה מדווחות שהן אינן נשכרות לעבודה בגלל היותן נשים, ומכאן – מי שאינן יכולות להרצות בפני גברים חרדים בכיתות המופרדות. בתוכניתה של קרן נויבך "סדר יום" דווח בשנת 2016 על מקרה של דקן שלא שכר דוקטורנטית אך ורק משום היותה אישה.⁵⁶ באקדמיה מופרדת, ודאי שבתכנון מצבת כוח האדם לטווח הרחוק מין המועמדות והמועמדים יהיה שיקול רלוונטי.

לסיום פרק זה, אני מבקש להקדיש כמה מילים לדמות של הגבריות שמצטיירת מתפיסה של "כבוד" לתרבות החרדית כפי שזו נתפסת בציבור החילוני וכפי שהיא מבוטאת בקרב מנהיגי החרדים התובעים הפרדה בשם הכבוד לתרבותם. תפיסה זו מבזה לא רק נשים בכך שהיא מזהה אותן עם מיניותן זיהוי מוחלט ומייחסת להן אך ורק מיניות ופתיינות, וכן מסרבת לייחס לנשים מקור סמכות כמורות וכמרצות; היא מבזה גם גברים, שכן היא מייחסת להם חוסר שליטה עצמית ועיסוק אובססיבי במין כאשר אישה נמצאת במחיצתם.⁵⁷

54 תירוש "חבל שאת אשה", לעיל ה"ש 17.

55 נילי כהן ואח' "גילוי דעת: עמדת מועצת האקדמיה ונשיאיה לשעבר בעניין ההפרדה המגדרית באקדמיה" **האקדמיה הישראלית הלאומית למדעים** (2.12.2018) bit.ly/2XaNNh1.

56 כפי שתואר בתוכנית "סדר יום עם קרן נויבך" (רשת ב', 9.4.2016).

57 מחוץ להקשר האקדמי, טענה זו מוכרת למשל בהקשר של ישיבה מעורבת בתחבורה ציבורית או בטיסות. לישראלים רבים הבקשה של גבר שלא לשבת ליד אישה נתפסת כבקשה לגיטימית שיש להתחשב בה. אבל בעיני מי שאינם מורגלים בכך, הדבר נראה מוזר ולא קביל. התקשורת האמריקנית למשל עסקה בשנים האחרונות בדרישותיהם של גברים חרדים מאנשי צוות אוויר במטוסים להזיז נשים ממקומן כדי שיוכלו לשבת ליד גברים בלבד, בדיוק מהטעם שהנשים הללו עלולות לגרום להם לחשוב מחשבות מיניות. ראו Michael Paulson, *When a Plane Seat Next to a Woman Is Against Orthodox*, Faith, N.Y. TIMES (Apr. 9, 2015) <https://nyti.ms/2XcSffl>.

תפיסה זו מייחסת לגברים חוסר יכולת לכבד נשים בעמדות סמכות (בהקשר האקדמי, מרצות) רק בשל היותן נשים. אם נתרגם את הרציונל שמאחורי הכלל ההלכתי לשפה של היום ולהקשר האקדמי, הטענה היא שנשים גורמות ל"הפרעת קשב וריכוז", וככל הפרעה, יש לטפל בה באמצעות "הקלות למידה" ו"הנגשה" למי שסובל ממנה. יש קשיי למידה שמקנים הארכת זמן, ויש שמקנים, לפי תפיסה זו, כיתות מופרדות והדרת מרצות ומתרגלות מכיתות הגברים.

והרי רעיון הלימוד – בין התורני ובין האקדמי – מבוסס על משמעת עצמית, על יכולת לדחות סיפוקים ועל נכונות לחוות תסכול בתהליך שאמור להיות מחכים, מספק ומעשיר. "לימוד בא מסבל", כתב המחזאי אייסקילוס,⁵⁸ וכיוון בדיוק למה שתירתתי: תהליך שמעמיד למבחן, בין היתר, את יכולת ההתמדה והמשמעת העצמית של האדם הלומד. מי שטוען שגבר אינו יכול ללמוד מאישה או במחיצת אישה, כי היא מגרה אותו ומסיחה את דעתו, או כי אין מה ללמוד מנשים, מודה למעשה שהוא אינו יכול ללמוד, ואולי אינו ראויה ללמוד. וזוהי, כאמור, תפיסה עצובה מאוד של גבריות.

ב. סובלנות פטריארכלית, אוריינטליזם והפרדה בין המינים באקדמיה

יותר משני עשורים עברו מאז חקיקת החוק למניעת הטרדה מינית ועד שהופנמה (אף אם לא במלואה) התפיסה שליטופים, אמירות מיניות וכיוצא באלה התנהגויות לא רצויות אינן מחמאות או חיזור. הגל המקומי של #metoo לא היה נופל על אוזניים ציבוריות קשובות אלמלא פועלו המתנך של החוק. כשם שהטרדה מינית אינה חיזור, הפרדה אינה יכולה להביא לשילוב.

בפרק זה אני מבקש להתחקות על המכשולים שעומדים בפני ההבנה שהאמצעי (הפרדה באקדמיה) אינו תואם את המטרה (שילוב חרדים בשוק העבודה). ההפרדה בין המינים מעוררת בחריפות את גבולות הסובלנות כלפי זכויות נשים וזכויות של קבוצות דתיות, ואת מה שנתפס ומובנה כמתח אינהרנטי בין שני סוגי הזכויות. לא פחות משהיא מעוררת את המתח שבין זכויות הרוב וזכויות המיעוט, היא מציבה מראה לפני החלקים הליברליים של החברה ובוחנת עד כמה הם באמת ובתמים רואים בנשים בנות אדם מלאות ושוות לגברים. דמות הליברליזם הנשקפת ממראה זו אינה מחמיאה; הוא נחשף כפטריארכלי לא פחות מהעמדות המאגרות אותו מהצד הדתי.

ההכרעה בין אילו ערכים יש לאזן (למשל זכויות נשים ושוויון) ואילו ערכים הם מוחלטים, היא ערכית ואידאולוגית. אף שהערכים המתחרים מוצגים כבני-אזון (בהקשר הישראלי, ערכי הדת היהודית לשיטת היהדות האורתודוקסית הישראלית),⁵⁹ יש הבחנה

58 אייסקילוס **אגממון** שורה 178 (אהרן שבתאי מתרגם, שוקן, 1990).

59 ממזרות היא דוגמה נוספת למוחלטות (למרות מראית העין המאוזנת) של שיקולי דת. זכותם של ילדים שאביהם הביולוגי יוכר גם כאביהם המשפטי, ושל גברים שאבהוהם הביולוגית תוכר כאבהות משפטית משועבדת לחשש הממזרות. המשפט הישראלי מציע לילד "או אבא או ממזר", כלשונה של כותרת קולעת במיוחד. ליאור אל-חי "או אבא – או ממזר" **ידיעות אחרונות** (2.11.2011).

ברורה בין ערכים שאפשר לסחור בהם כדי להשכין שלום בין גברים מנהיגי הקהילות הרבות המרכיבות את החברה הישראלית (זכויות של נשים) לערכים שאי אפשר להתפשר עליהם (זכויות של גברים).

מאז קום המדינה נשים יהודיות-ישראליות נדרשו לוותר על זכויותיהן למען יעדים לאומיים: כדי שתקום המדינה (לא פחות ולא יותר), למען ביטחון המדינה, למען האחדות. כעת הן נדרשות לוותר על שילובן באקדמיה, שילוב שעדיין רחוק מלהיות מושלם, כדי שגברים חרדים ונשים חרדיות יוכלו להשתלב בשוק העבודה.

זכותן של נשים ללמוד והאיסור על הטרדה מינית מהווים מהפכה של ממש בתרבות הישראלית ובתרבות המערב בכלל: זהו שלב חשוב בתהליך של השתחררות מהפטריארכיה. בפרק זה אני מבקש להמשיג מחדש את הוויכוח בנוגע לרב-תרבותיות ולסובלנות ולטעון שהוא שגוי מיסודו בעיני מי שמחויבות לזכויות אדם. הוויכוח הזה משול לוויכוח בעד ונגד עבדות; בעד ונגד גזענות; בעד ונגד הומופוביה. דומה שהפליית נשים היא אחת הדעות הקדומות האחרונות שניטש עליהן ויכוח שמכיל טיעונים "בעד" ו"נגד". מדויק יותר יהיה לכנות את הסובלנות הרב-תרבותית שמכוחה המועצה להשכלה גבוהה מקדמת את ההפרדה בין המינים בשם "סובלנות פטריארכלית". סובלנות פטריארכלית היא כלפי דעות קדומות נגד נשים, וכפי שהשתלשלות העניינים מאז קום המדינה מעידה – היא אינה שאלה של דת, מוצא, מידת דתיות או חילוניות או אפילו מגדר. גם נשים מסוימות, כפי שהוזכר, תומכות בהנצחת הפטריארכיה.

מאז ימי טרום המדינה מתקיים משא ומתן בין דתיים מסוימים בישראל – נציגי החרדיות הנבחרים-ממונים בידי רבנים – לבין נציגי החילוניות והליברליות הנבחרים על זכויותיהן של נשים ועל דמותה של המדינה. הפרדיגמה הדמוקרטית-ליברלית, שבגרסתה ה"מחבבת" מטיפה לסובלנות רב-תרבותית, מושגת גם היא, כמו הדת, על הפטריארכיה, כלומר על עליונותם של גברים בעמדות כוח על נשים ועל שאר הגברים. מאז כינונה של הדמוקרטיה הליברלית, בסוף המאה השמונה-עשרה, נשללו מנשים הזכות לבחור ולהיבחר, זכות הקניין, הזכות לחירות, הזכות לביטחון אישי והזכות להתנגדות לדיכוי.⁶⁰ נשים נאלצו לקרוא תיגר על הדמוקרטיה ועל מוסדותיה, שכן אלה היו אחראים לדיכוי ולשלילת זכויות היסוד שלהן.⁶¹ לאמיתו של דבר, זכויותיהן של נשים במדינות דמוקרטיות הן תוצר של מאבק של נשים ולא תוצר של הדמוקרטיה הליברלית, שכן זו הדירה אותן מלכתחילה.

זאת ועוד, הפרויקט הדמוקרטי-ליברלי הסכין מתחילתו עם קיומה של עבדות (למשל בקולוניות של צרפת ובריטניה ובארצות הברית), עם הדרת עניים ופועלים, עם הפללת העוני וגם כאמור עם שלילת זכויותיהן של נשים. נגלה כאן פרדוקס שבו המעמד האזרחי המלא לא היה נחלתם של אפריקנים-אמריקנים, של עניים, של פועלים ושל נשים לפי כללי המשחק הליברליים דווקא, אשר במילותיה של פרופ' סילביה פוגל-ביזאוי, "העמידו במרכז הסדר החברתי את חירות האדם ואת השוויון האוניברסלי בין בני האדם".⁶²

60 סילביה פוגל-ביזאוי דמוקרטיה ופמיניזם – מגדר, אזרחות וזכויות אדם 31 (2011).

61 שם, בעמ' 10.

62 שם, בעמ' 31.

התשובה לפרדוקס זה, מזכירה פוגל-ביזאוי, נעוצה בהגדרת ה"אדם" בליברליזם: "גבר, לבן, חופשי, בעל רכוש".⁶³ כיוון שזכויות האדם ניתנו רק למי שהוגדרו ככני אדם, כל מי שלא עמדו בקריטריונים הללו לא זכו בהן, ולכן גם לא יכלו להשתתף בעיצוב הסדר החברתי.⁶⁴ לא זו בלבד שהליברליזם לא שחרר את הנשים מכבלי הפטריארכייה, הוא אף שיעתק אותה ואימץ אותה אל חיקו, בקבלו את סדר העולם הפטריארכלי כסדר הטבעי, הראוי והמוסרי, וכזה שמקדם את האינטרסים של הכלל.⁶⁵

אפילו ג'ון סטיוארט מיל הצדיק בפרק הראשון של ספרו "על החירות" חריגים לדוקטרינת חירות האדם: כשם שהחירות לא חלה על ילדים או על פסולי דין, שחירותם נשללת מהם כדי להגן עליהם מפני עצמם, כך היא אינה חלה על "גזעים שנמצאים בקטניותם".⁶⁶ הוא כותב: "עריצות היא צורת שלטון לגיטימית כשמתעסקים עם ברברים, בתנאי שהמטרה היא השיפור שלהם, והאמצעים מוצדקים בכך שהם אכן מקדמים מטרה זר".⁶⁷

לעומת זאת בנוגע לנשים, מיל סבר ששלילת זכויות אזרחיות מהן היא עוול.⁶⁸ הוא הצביע על הדרכים שבהן שעבוד הנשים מתקיים לא רק במישור המשפטי אלא גם במישור התרבותי, כיצד התפיסות התרבותיות בנוגע לרגישותן של נשים ועדינותן לכאורה ביחס לגברים אינן מחמאות תמימות אלא מנגנוני דיכוי והצדקת השעבוד.⁶⁹ הוא גם התמודד באופן מעניין עם תמיכתן של נשים בפטריארכייה ועם הטיעון שנשים רבות אינן מעוניינות בשינוי המצב הקיים, ותשובתו לתופעה זו נראית כמו ניסוח מוקדם של רעיון התודעה הכוזבת המרקסיסטי:

כל הגורמים החברתיים והטבעיים מצטרפים יחד ומסכלים את האפשרות שנשים תמרודנה במשותף נגד כוחם של הגברים. מעמדן שונה מזה של כל הקבוצות המשועבדות האחרות, בכך שאדוניהן דורשים מהן דבר-מה נוסף מעבר לשירות עצמו. הגברים אינם מסתפקים בצייתנותן של הנשים, הם חפצים ברגשותיהן. כל הגברים [...] מבקשים שהאישה הקרובה להם מכול לא תהיה שפחה מתוך כפייה אלא מתוך רצון.⁷⁰

מלבד קבלתה של הפליית נשים, הסובלנות הפטריארכלית מתאפיינת גם בכך שהיא לוקה במנה הגונה של מה שאדוארד סעיד כינה, בהקשר אחר, אורינטליזם: התייחסות של המערב אל "האחר", הלא-ליברלי, כאל אקזוטי ואותנטי, אגב שימוש בדימויים שגויים

63 ש.ם.

64 ש.ם, בעמ' 31–32.

65 ש.ם, בעמ' 32.

66 ג'ון סטיוארט מיל **על החירות** 54 (עפר קובר מתרגם, 2006).

67 ש.ם.

68 ג'ון סטיוארט מיל **שעבוד האישה** 49 (שונמית ליפשיץ מתרגמת, 2009).69 ש.ם, בעמ' 156–157. שימוש במחמאות, ואף באמירות שנשים טובות מגברים, קיים גם בהצדקות הדתיות ביהדות לנחיתותן המשפטית של נשים. דוגמה להצדקת ההפליה נגד נשים בטענה ש"הנשים ביהדות שוות יותר", ראו אילה גליקסברג **האשה ביהדות שווה יותר** 65 (1983).70 מיל **שעבוד האשה**, לעיל ה"ש 68, בעמ' 69.

ורומנטיים.⁷¹ החרדים נתפסים בעיני החילונים כנשאייה של יהדות "אמיתית" ועתיקה, ולכן כדובריה האותנטיים. מאפיין חשוב של האוריינטליזם הוא החלוקה ל"אנחנו" ו"הם". הן קטגוריית ה"אנחנו" והן קטגוריית ה"הם" הן אחידות, בלא מגוון דעות, השקפות, אמונות ומנהגים. הסובלנות הפטריארכלית מקבלת את התרבות של הרוב שבקרב המיעוט ומתעלמת מהזכות לתרבות של קבוצת המיעוט שבקרב המיעוט – במקרה זה הנשים שאינן חפצות בהפרדה בין המינים.⁷²

הסובלנות הפטריארכלית מתקיימת באשליה שהזולת (הציבור החרדי, במקרה זה) מוכר, אחיד וקבוע. למעשה, ההיכרות של הליברלים עם הזולת החרדי שטחית, וקיים עיוורון להיבט נוסף של הסובלנות הפטריארכלית והוא ההיבט המכוון שלה. הסובלנות הפטריארכלית אינה רק הכלה והנגשה של זולת "אחר" קיים, אלא היא מכוננת אותו. כפי שאבישי בן חיים טען בפוסט התגובה שלו להתרעמות על פסק הדין שאסר הפרדה מגדרית בהופעה בעפולה, קיום ההפרדה מכריח חרדים שלא חיים בהפרדה, כמו חרדים מזרחים, להתיישר עם אמת המידה המחמירה של ההפרדה.⁷³ במילים אחרות, הציבור החילוני, בסובלנות הפטריארכלית שלו, משנה את הציבור החרדי ומקצין אותו. ההבחנה של בן חיים עולה בקנה אחד עם טענתה של מרתה נוסבאום, שכאשר הדת והמדינה אינן מופרדות זו מזו, המדינה משפיעה על הדת ומשנה אותה.⁷⁴ לפיכך חשוב להבחין בין דת לבין ממסד דתי,⁷⁵ שכן הסימביוזה בין הממסד לבין הדת רוויה באינטרסים ובשיקולים חוץ-דתיים.

האוריינטליזם של החרדיות, כלומר ההתבוננות הליברלית (הגברית) מבחוץ על החרדים, לוקה, כמו כל אוריינטליזם, ברומנטיזציה של ה"אותנטיות" החרדית ובהתבוננות שטחית על כל החרדים כעל מקשה אחת.⁷⁶ מנגד, קיום הלימודים בהפרדה בין המינים ואיסור על נשים להרצות לגברים במסגרות הנפרדות הוא הודאה של הציבור החילוני ומנהיגיו בדימוי השטחי לא פחות, שאוחזים בו חרדים מסוימים ומנהיגיהם, שלפיו החברה

71 סעיד, לעיל ה"ש 7.

72 לדיון ביקורתי בזכויותיו של המיעוט בתוך מיעוט בהקשר של סירוב בית הדין השרעי למנות בוררת, ראו מיטל פינטו "הצורך בזכות לתרבות של המיעוט בתוך המיעוט: בעקבות בג"ץ 3856/11 פלונית נגד בית הדין השרעי הגדול לערעורים" **משפחה במשפט** ח 101 (2016–2017).

73 ריאיון עם אבישי בן חיים, לעיל ה"ש 31. לפסקי הדין בפרשה, ראו עת"ם (מינהליים נצ') 17029-08-19 **שדולת הנשים בישראל – ISRAEL WOMEN'S NETWORK נ' עיריית עפולה** (פורסם בנבו, 11.8.2019) (איסור על קיום אירוע תרבות במימון ציבורי בהפרדה מגדרית); עת"ם (מינהליים נצ') 23791-08-19 **ארבל נ' עיריית עפולה** (פורסם בנבו, 14.8.2019) (ביטל את פסק הדין בעת"ם 17029-08-19, שם והתיר קיום אירוע תרבות בהפרדה מגדרית); עע"ם 5435/19 **שרון נ' עיריית עפולה** (פורסם בנבו, 14.8.2019) (בית המשפט העליון ביטל את פסק דינו של בית המשפט המחוזי בעת"ם 23791-08-19, מחמת חריגה מסמכות, והשיב על כנו את פסק הדין של בעת"ם 17029-08-19, שם; פסק דינו של בית המשפט העליון ניתן לאחר שההופעה החלה, ולכן לבד מביטול פסק הדין שניתן בחריגה מסמכות לא היו לפסק הדין השלכות נורמטיביות או מעשיות).

74 ראו MARTHA C. NUSSBAUM, WOMEN AND HUMAN DEVELOPMENT: THE CAPABILITIES APPROACH 262 (2000).

75 ראו למשל משה צוקרמן **חרושת הישראליות: מיתוסים ואידיאולוגיה בחברה מסוכסכת** 144 (2001).

76 לביקורת של אישה חרדית על ש"החברה החרדית מוצגת כגוש אחיד, שחור ואטום", ראו מיכל צ'רנוביצקי "להפריד בין החרדים" **הארץ** (2.5.2018). bit.ly/2X6WjxK.

החילונית היא, בלשונו של גבר צעיר, חרדי לשעבר, "ג'ונגל של זיונים", ושכל מה שמעניין את החילונים באשר הם הוא לקיים יחסי מין פרועים בלא הפסקה.⁷⁷ האוריינטליזם החילוני כלפי החרדים בישראל מיועד הן להשגת מטרות אימפריאליסטיות (במונחיו של סעיד), כגון "מודרניזציה" של הגברים החרדים ושחרור הנשים החרדיות מגורלן כשפחות במשפחותיהן,⁷⁸ והן, כפי שאני טוען במאמר זה ובעבודות קודמות,⁷⁹ למנוע שוויון מגדרי מלא אגב שימוש בחרדים כשליחיהם של הגברים הליברלים לדבר עבירה. צירוף של יומרה לרב-תרבותיות עם תקינות פוליטית הופך את המיעוט, לפחות כפי שהוא נתפס בעיני הרוב, לחסין בפני החלת ערכים ליברליים-מערביים של זכויות אדם וערכים הומניסטיים. טיעון זה מוסיף מורכבות להסבר ההדתה המתרחשת בחברה הישראלית בעשורים האחרונים ומדגיש את ממד האחריות והבחירה של הרוב הליברלי-חילוני באימוץ ההפרדה בין המינים באקדמיה.⁸⁰ מאז ראשית ימי המדינה הנכונות הליברלית-דמוקרטית לוותר בשם נשים על זכויותיהן מכתימה את הדמוקרטיה הישראלית.⁸¹ ב"יש מדינה לאהבה" טענתי שאין לדבר על "כפייה דתית" בהקשר של אימוץ המונופול הדתי בדיני המשפחה, שכן המפלגות היהודיות-ציוניות-חילוניות תמכו בתוקף במונופול זה. הוא תאם את סדר היום של הציונות הסוציאליסטית ושימש כלי נוסף בשיקום גבריותו הפגומה-לכאורה של היהודי הגלותי, באמצעות חיזוק מעמדו הפטריארכלי כראש המשפחה. לא הייתה זו המשכיות מכוח אינרצייה של הדין המנדטורי וגם לא תוצאה של כפייה דתית, כפי שמספרים הנרטיבים השגורים בעניין זה.⁸² בדמוקרטיה רבות, ובכללן בזו הישראלית, גבול הסובלנות כלפי זכויותיהן של נשים הוא הפטריארכייה. גבול זה נובע מן המורשת הליברלית הקלאסית שרואה בגבר הלבן בעל הרכוש את הדגם האנושי האוניברסלי, כלומר את אמת המידה שביחס אליה נגזרות זכויותיהם של כל שאר בני האדם.⁸³ יתרה מזאת, המורשת הליברלית מתייחסת אל אמת המידה הזו, שהיא תוצר של בחירה פוליטית, כאל המצב האנושי הטבעי.⁸⁴ הממד האידאולוגי שבה מוצנע.

77 דוד ספיבק "איך למדתי שהחילונות היא לא ג'ונגל של זיונים" הארץ (13.8.2019) bit.ly/3bUfwqH.

78 ראו ה"ש 95 להלן והטקסט הצמוד אליה.

79 צבי טריגר "יש מדינה לאהבה: נישואין וגירושין בין יהודים במדינת-ישראל" משפטים על אהבה 173 (ארנה בן-נפתלי ותנה נוח עורכות, 2005) (להלן: טריגר "יש מדינה לאהבה"); Zvi Triger, *Freedom from Religion in Israel: Civil Marriages and Non-Marital Cohabitation of Israeli Jews Enter the Rabbinical Courts*, 27 ISR. STUD. REV. 1 (2012).

80 בהמשך לטיעוניי ב"יש מדינה לאהבה", שם. לדין מקיף בתופעת ההדתה, ראו Peled & Herman-Peled, לעיל ה"ש 6.

81 ראו Pnina Lahav, *The Status of Women in Israel – Myth and Reality*, 22 AM. J. COMP. L. 107 (1974); Frances Raday, *Religion, Multiculturalism and Equality: The Israeli Case*, 25 ISR. BOOK ON HUM. RIGHTS 193, 226 (1995); CALLING THE EQUALITY BLUFF: WOMEN IN ISRAEL (Barbara Swirski & Marilyn P. Safir eds., 1991).

82 טריגר "יש מדינה לאהבה", לעיל ה"ש 79, בעמ' 198–212.

83 פוגל-ביז'אווי, לעיל ה"ש 60, בעמ' 32.

84 גיליגן להצטרף להתנגדות, לעיל ה"ש 40, בעמ' 42.

מכיוון שכך, פעמים רבות זכויותיהן של נשים נסוגות מפני מה שנתפס כזכויותיהן של קבוצות דתיות, או בשם השכנת שלום בין הרוב החילוני-לכאורה לבין המיעוט הדתי. דוגמה מובהקת לכך היא הבחירה להכפיף את דיני המשפחה בישראל לדינים הדתיים של העדות הדתיות השונות שהמדינה מכירה בהן.⁸⁵ בחירה זו, המוצגת לעיתים כהמשכיות גרידא של השיטה העותמאנית ושל השיטה המנדטורית לטיפול בענייני משפחה,⁸⁶ הקריבה, בשם פרויקט בניין האומה, את שוויון הזכויות של נשים והכפיפה אותן למשטר שהופך אותן לתלויות במידה ניכרת בגבר שהן נישאות לו.⁸⁷

התפיסה העותמאנית, שלפיה ענייני מעמד אישי צריכים להישאר בתחום השיפוט של הקהילות הדתיות השונות, לפי הדינים הדתיים שהן מחילות, כמו גם ממשיכתה הבריטית, לא נבעה מסובלנות רב-תרבותית. יהיה זה אנכרוניסטי להחיל את רעיון הרב-תרבותיות, שצמח במאה העשרים (בין היתר בתגובה לפשעי הנאצים במלחמת העולם השנייה), על שיטה שנוצרה לפני מאות שנים.⁸⁸ סביר יותר להניח שמה שנראה במשקפיים מודרניים כסובלנות רב-תרבותית מקורו בתבונה פוליטית וברעיון שכדי לשלוט שליטה שקטה ומבוססת צריך גם לחלק לנתינים מדי פעם פרסים ולא רק לדכאם. ענייני המעמד האישי, שממילא אינם מאיימים על יציבות השלטון האימפריאלי, בהיותם מסווגים כעניינים החולשים על הספרה הפרטית, יכולים להיות, לפי תפיסה זו, מעין פרס שכזה.

נוסף על זה, התפיסה הפטריארכלית העותמאנית והמנדטורית של המשפחה התיישבה עם מערכות הדינים הדתיות של הקהילות בשלטון שתי האימפריות. כל שיטות המשפט הדתיות – היהודית, המוסלמית והשיטות הנוצריות – היו פטריארכליות, ולכן החלתן בתחום המשפחה לא היה בה כדי לאיים על השלטון המרכזי או לעורר מחאה כלשהי בקרב נתיני ונתינות דיני המעמד האישי של האימפריות. הברית בין גברים המשתייכים לקבוצה השלטת לבין גברים מהקהילות הנשלטות, זו שנכרתת עד ימינו, התאפשרה בזכות האחווה הגברית סביב שימור מעמד הגבר במשפחה והיכולת של אלו להזדהות עם אלו.

מאות שנים לפני שמישל פוקו הצביע, בביקורתו על תפיסת הכוח המרקסיסטית, על כך שכוח אין פירושו דיכוי תמידי ומוחלט אלא גם מתן הטבות קטנות למדוכאים, כדי לאפשר

85 פנינה להב "כשהפליאטיב רק מקלקל": הדיון בכנסת על חוק שיווי זכויות האשה "זמנים 46–47, 149 (1993); צבי טריגר "יש מדינה לאהבה", לעיל ה"ש 79.

86 שם, בעמ' 196–197.

87 שם; צבי טריגר "המשפט הישראלי הוא אחד": דיני המשפחה וסחר בנשים בישראל כשני הקצוות של רצף אחד" ספר דליה דורנר 363 (שולמית אלמוג, דורית ביניש ויעד רותם עורכים, 2009).

88 לסקירה היסטורית של הרב-תרבותיות וכן לביקורות עליה, ראו למשל JAMES TROTMAN, MULTICULTURALISM: ROOTS AND REALITIES (2002); SUSAN M. OKIN, IS MULTICULTURALISM BAD FOR WOMEN? (Joshua Cohen, Matthew Howard & Martha C. Nussbaum eds., 1999); סוזן מולר אוקין "הרהורים על פמיניזם ורב-תרבותיות" פוליטיקה 1 (1998). הספרות על רב-תרבותיות בישראל היא ענפה, והולכת וגדלה. ראו למשל מנחם מאוטנר משפט ותרבות בישראל פרקים 8–11 (2008). לדיון בדילמה בהקשר של הפרדה באקדמיה, ראו תירוש "הסיפור של המאבק", לעיל ה"ש 30, בעמ' 110. על ההיסטוריה של השיטה העותמאנית בענייני המעמד האישי, ראו למשל כרמל שלו "חופש ההתקשרות לנישואין ולחיים משותפים (חיים משותפים ונישואין מחוץ לדין הדתי)" מעמד האשה במשפט ובחברה 459, 463–464 (פרנסס רדאי, כרמל שלו ומיכל ליבן-קובן עורכות, 1995).

לשליטה להתקיים וכדי לתחזק אותה,⁸⁹ הבינו זאת השליטים העותמאנים ואחריהם הבריטים. פוקו הוא שהצביע על כך שכוח הוא אסטרטגיה ולא תְּזִקָה, כלומר כוח הוא משהו שמפעילים על האחר ולא משהו שיש לך או אין לך, בניגוד לעמדתו של מרקס.⁹⁰ במילים אחרות, לא מדויק לתאר את יחסי הכוחות בחברה ככאלה שבמסגרתם קהילת מיעוט אינה משוללת כוח, ואילו הרוב מחזיק בכוח כולו. לפי פוקו, קהילת המיעוט מפעילה כוח על מיעוטים בתוכה (למשל: הממסד הרבני מפעיל כוח ממשטר על נשים וגברים, חברות וחברי הקהילה), אבל גם על הרוב (למשל כאשר לא תיתכן הקמת ממשלה בלי מפלגות חרדיות). וקטור נוסף של כוח מופעל מצד הפטריארכיה הסמויה של הרוב הליברלי על נשות קהילת הרוב, הן בממד הסמלי (המסר שזכויות נשים וחירותן הם אמצעי ולא מטרה; כלי להשגת פשרה בין גברי הרוב לגברי המיעוט, מטבע עובר לסוחר) והן בממד המעשי (נשים לא תוכלנה לעבוד ב"הקמפוס החרדי" לא כמרצות, ואולי בשלב הבא גם לא כחברות הסגל המנהלי).

ההפרדה בין המינים בישראל בכלל ובאקדמיה בפרט היא אך המשכה ההגיוני של הברית הזו. היא מאפשרת לכל הצדדים להיראות טוב: הגברים מהקבוצה הליברלית (שעדיין נתפסת כשלטת אך מאבדת את אחיזתה בהגמוניה התרבותית בישראל בקצב מסחרר⁹¹) יכולים לחוש נאורים, מקבלים ומכילים את ה"אחר"; הגברים מהקהילות הלא הגמוניות משמרים את הפטריארכיה, את שליטתם בנשים, ולשיטתם – רושמים לזכות עצמם הישג נוסף בדרך להחלת הפטריארכיה וערכיה על כלל אזרחיות ואזרחי המדינה. השינוי המושגי הנדרש, מדיבור על דת ועל תרבות לדיבור על פטריארכיה, מיועד לחשוף את הניצול של ההמשגה הדתית לצורך הכפפת האקדמיה לערכים שאינם נובעים בהכרח מהדת היהודית ומהמשפט העברי.⁹² אכן, המשפט העברי הוא פטריארכלי במובהק. דינים רבים במשפט העברי מרמזים על מעמדה הנחות של האישה ומקבעים אותו,

89 שרה מילס **מישל פוקו** 53–61 (אהד זהבי מתרגם, 2005); MICHEL FOUCAULT, POWER/KNOWLEDGE: SELECTED INTERVIEWS & OTHER WRITINGS, 1972–1977, 98, 119 (Colin Gordon ed., 1980).

90 מילס, לעיל ה"ש 89, בעמ' 53–61.

91 מנחם מאוטנר **משפט ותרבות בישראל בפתח המאה העשרים ואחת** 218–226 (2008).

92 שוביניזם חילוני, להטבופוביה חילונית וגזענות חילונית לא יזכו ליחס סובלני ולקריאה ל"הנגשה"; כאשר הדבר נובע מנימוקים דתיים, הוא זוכה לאוזן קשבת. לביקורת שהצביעה על הפטור המיוחד שניתן לאידאולוגיות מדירות כאשר הן נצבעות בצבעים דתיים, בשם חופש הדת, ראו Gila Stopler, *Countenancing the Oppression of Women: How Liberals Tolerate Religious and Cultural Practices That Discriminate Against Women*, 12 COLUM. J. GENDER & L. 154, 205 (2003); Gila Stopler, *The Free Exercise of Discrimination: Religious Liberty, Civic Community and Women's Equality*, 10 WM. & MARY J. WOMEN & L. 459, 492–495 (2004); Ruth Halperin-Kaddari, *Women, Religion and Multiculturalism in Israel*, 5 UCLA J. INT'L L. & FOREIGN AFF. 339, 362–364 (2000–2001).

לגישה ביקורתית כלפי טיעון הרב-תרבותיות כמצדיק הפליית נשים ראו, למשל: רחל גורדין "שבת בבוקר יום יפה" – מאבקן של נשים בקהילה האורתודוקסית לשותפות בבית הכנסת ובריטואלים הדתיים "עיונים במשפט, מגדר ופמיניזם", 143, 149–158 (דפנה ברק-ארוז, שלומית יניסקי-רביד, יפעת ביטון ודנה פוגץ' עורכות, 2007).

בהתבססם על סטראוטיפים מיניים של מיניות מוגברת, פתינות, הדחה לחטא וטומאה.⁹³ רגשות אלה משמשים הצדקה לשליטה בנשים, לשעבודן לגברים ולהפלייתן לרעה. אמירות אלו מבטאות את תפיסת האישה כיצור שאינו בן אנוש מלא.

ביטוי מצער נוסף של הסובלנות הפטריארכלית הוא התיאור של המאבק למען שוויון של נשים כפוגע בנשים.⁹⁴ בהקשר של הפרדה בין המינים באקדמיה היו מי שטענו שנושות האקדמיה הספורות שלא יוכלו להתפרנס ממשלח ידן בשל האיסור עליהן ללמד גברים, צריכות להסכים להקריב למען הטוב הגדול יותר שיבוא לידי ביטוי בגאולת אלפי נשים חרדיות שיוכלו לרכוש השכלה אקדמית ולהיגאל מחייהן כשפחות בביתן שלהן.⁹⁵ אחרים הגדילו לעשות ואפיינו את המרצות כאנוכיות, פריווילגיות וחסרות רגישות חברתית, בכך שהן מתעקשות ללמד באקדמיה, אף שלדברי התומכים בהפרדה הן מהוות מכשול בפני כניסתן של נשים חרדיות לאקדמיה.⁹⁶

מסגור הקונפליקט כ"נשים נגד נשים" הוא לא פחות ממדהים: לשיטתם של העושים זאת, השעבוד של נשים חרדיות לא נגרם על ידי הדת, לא על ידי מנהיגי הדת ופרשניה, לא על ידי הגברים שבחייהן וגם לא על ידי הנשים שבחייהן (מי שגידלו, חינוכו וחנכו אותן לפטריארכייה הן בדרך כלל נשים). מי שאחראיות למצבן של נשים חרדיות בחברה החרדית הן הנשים המעטות שהצליחו להשתלב באקדמיה הישראלית, במאמצים רבים, כשהן חוות קשיים שגברים לא חוו כלל, לרבות זלזול בכישוריהן האקדמיים, הטרדות מיניות ועוד.

אפשר לראות בכך שכפול מדויק של המחיר שמשלמות מוטרדות כאשר הן מעיזות להתלונן: הן מוצגות כבוגדות, רגישות מדי, חסרות חוש הומור, אנוכיות ולבסוף – כמי שפוגעות בעצמן ובנשים אחרות (למשל: "פגיעה ברומנטיקה ובחזיון" או "כעת, בגלל התלונה, אסרב לשכור עובדות, מחשש שגם הן יתלוננו", וכדומה).

הדעה הקדומה נגד נשים, הסקסזיזם, היא גם אחת הדעות הקדומות האחרונות שסותרים בה ומאזנים אותה כנגד ערכים מתחרים, והיא כמעט תמיד מפסידה. "זה יותר מורכב מהאופן שבו אתה מציג את זה", אני שומע לעיתים כשאני מרצה על הנושא. העמדה נגד הפרדה בין המינים מאופיינת בחד-ממדיות, בשנאת דת, בחוסר הבנה בדין הדתי, בחוסר הבנה של מורכבות החברה החרדית, בבורות, בפטרונות ובהתנשאות כלפי נשים שמעוניינות בלימוד בהפרדה. כל הטיעונים הללו, המתיימרים לאזן ולספק מבט מורכב לכאורה מתעלמים מכך שהנחת המוצא שלהם היא שיש טיעונים בעד ונגד הפליה של נשים שהרציונל הבסיסי שלה הוא נחיתות מובנית שלהן, רק מעצם היותן נשים. הגישה שטוענת "אל תיגעו (חילוניות, פמיניסטיות) בהפרדה, כי אתם ואתן אינכם מבינים במה מדובר"

93 רחל אליאור "נוכחות נפקדות" טבע דומם' עלמה יפה שאין לה עיניים' לשאלת נוכחותן והערך של נשים בלשון הקודש, בדת היהודית ובמציאות הישראלית" **תרבות היהדות החילונית – הגות חדשה בישראל** 153, 157-158 (יעקב מלכין עורך, 2006).

94 ראו למשל את הפוסט בעמוד הפייסבוק של יעקב בן שמש (Yaacov Ben-Shemesh) **פייסבוק** bit.ly/2UK2QNo (23:04, 25.1.2020).

95 דואר אלקטרוני מפרופ' אוריאל פרוקצ'יה, לרשימת אקדמיה (2.12.2017; 29.4.2019).

96 מכתב מפרופ' רון שפירא, נשיא המרכז האקדמי פרס, וד"ר חיים זיכרמן, מנהל אקדמי קמפוסים חרדיים בקריה האקדמית אונו, ליו"ר המועצה להשכלה גבוהה וחברי המועצה (11.5.2017) bit.ly/2UL8zm9 (מצוטט אצל תירוש "הסיפור של המאבק", לעיל ה"ש 30, בעמ' 138).

פוגשת בכשל הליברלי של הסובלנות הרב-תרבותית בשילוב בורות ורגשי נחיתות של הליברליזם הישראלי, שמפנים את אפיונה של עגלתם של החילונים כעגלה ריקה. זהו מופע נוסף של שיקול שלהט"בים רבים מכירים מהפולמוס סביב מצעד הגאווה בירושלים: אחת התגובות הנפוצות דווקא מהציבור החילוני-ליברלי היא: מדוע לכם לעשות פרובוקציות?⁹⁷ תגובה ברוח זו מופנית גם למאבק בהפרדה בין המינים בהשכלה.⁹⁸ גם זה ביטוי של סובלנות פטריארכלית.

אני סבור שכל עוד המשא ומתן על זכויותיהן של נשים ובכלל זה על חירותן, על שלמות גופן ועל רכושן הוא לגיטימי, וכל עוד הוא מתנהל בין מי שאוחזים בהשקפת עולם פטריארכלית לבין עצמם, אנו נדונים לראות עוד ועוד נגיסות בחירותן של נשים ולהמשיך ולהתרחק משוויון מלא ומהותי בין המינים.

לסיכום, מי שמקדמים את רעיון הצניעות ודורשים בשמו הפרדה בין המינים או כיסוי גופן של נשים והגבלת חירות התנועה שלהן, מבקשים לשלוט במיניותן. מי שמאפשרים זאת בשם סובלנות רב-תרבותית אוחזים באותה השקפת עולם פטריארכלית, גם אם הדימוי שלהם בעיני עצמם הוא של חילונים-ליברלים. למעשה, הם אינם יכולים שלא לחלוק את השקפת העולם הפטריארכלית עם המדברים בשם הדת, שכן בתשתית הליברליזם נמצא רעיון שלטון האב. שוב ושוב, כדי לשמור על אחדות – חברתית, פוליטית, קואליציונית – המשא ומתן על זכויותיהן של נשים מנוהל בין פטריארכים דתיים לפטריארכים חילונים-ליברלים והוא מסתיים בהטלת נטלים נוספים על כתפיהן של נשים, כדי לאפשר שמירה על האחדות, על הביטחון ועל המדינה.⁹⁹ הן היחידות שמשלמות עמלה גבוהה – לטעמי מופקעת – כדי להשיג את השלום בין חלקי החברה.

ג. סיכום

במאמר זה טענתי שהפרדה בין המינים באקדמיה היא הטרדה מינית ממוסדת, בהנחיית המדינה ובעידודה. טענתי שהיא לא רק היענות לדרישות דתיות אלא גם מעצבת אותן

97 ראו צבי טריגר "בין ירושלים לאום אל פאחם: על מה שיש ועל מה שאין בפסיקת בג"ץ בעניין מצעד הגאווה בירושלים וצעת הימין הקיצוני באום אל פאחם" **המשפט** יד 339, 342 (2012); חגי אלעד "בירושלים, מהמסלול של מצעד הגאווה רואים חומות" **אי-כאן: שפה, זהות, מקום** 292, 312–314 (ישראל כ"ץ, זאב דגני ותמר גרוס עורכים, 2009).

98 ראו למשל מירב ארלוזורוב "החילונים קיצוניים לא פחות מהחרדים" **TheMarker** (12.4.2018) bit.ly/34c2LoQ.

99 ראו גם את האמירה המצוטטת מפיו של העיתונאי רביב דרוקר, בסוף תוכנית "המקור", שחשפה את הבעיות האקדמיות בתוכניות הנפרדות לגברים: "אני מוכן אפילו שייכנסו לאקדמיה בלי לימודי ליבה [...] יתנו להם הפרדה מגדרית, שלא תרצח אותי ד"ר תירוש, מוכן לכל ההקלות האלה, אבל בסוף בסוף — שהאקדמיה תהיה אקדמיה ולא ישראלוף". "המקור: מה המחיר שכולנו משלמים על שילוב חרדים במוסדות אקדמיים?" (ערוץ 10, 15.11.2017). מצוטט אצל תירוש "הסיפור של המאבק", לעיל ה"ש 30, בעמ' 134.

ומקצינה אותן.¹⁰⁰ כמו כן הצבעתי על מיסוד ההפרדה באקדמיה כנסיגה גדולה לאחור ביחס להתקדמות שחלה בטיפול בהטרדות מיניות באקדמיה. לאחר עליית תנועת #metoo אסור להפריד בין שתי המגמות, האחת אנטי-פטריארכלית והאחרת פטריארכלית מובהקת. טענתי שכשם שהמלחמה בהטרדות המיניות נתקלה בהתנגדות הליברלית המסתמכת על פגיעה בחיזור וברומנטיקה, כך המאבק בהפרדה בין המינים נתקל בהתנגדות על רקע של טענה לחוסר סובלנות, חוסר התחשבות ופגיעה בזכויות המיעוט.

יש לראות בהתפשטות ההפרדה בין המינים אל תוך האקדמיה חלק ממגמה רחבה יותר שאורית קמיר תיארה במאמרה "ישראל בורחת מכבוד האדם".¹⁰¹ זהו חלק ממכלול של צעדי כרסום בדמוקרטיה שבא לידי ביטוי בחקיקה שמיועדת להחליש את מערכת בתי המשפט בכלל ואת בית המשפט העליון בפרט, באשר לזכויות אדם בכלל.

לפני מיסוד ההפרדה באקדמיה היו לי מעט תלמידים חרדים שעוברים ממסלולים נפרדים אל גברים. גם אחרי מיסודה יש לי מדי פעם תלמידים חרדים שעוברים ממסלולים נפרדים אל המסלול הכללי לצורך השלמת נקודות זכות לתואר. הגיוון בכיתות הללו משנה לחלוטין את האווירה הלימודית: הפרספקטיבות השונות של תלמידים יהודים, ערבים, חילונים, חרדים, ילידי הארץ ויוצאי אתיופיה או מדינות חבר העמים מייצרות שיעורים שונים לגמרי מאלו שנלמדים בכיתות ההומוגניות. חומר הלימוד והניתוח משתנים, והם עשירים יותר ומעמיקים יותר ברמתם האקדמית.¹⁰² זוהי הדגמה להפסד מובהק של התלמידים והתלמידות שלומדים בכיתות ההומוגניות.

היעדרות של נשים מהכיתות, הן כתלמידות הן כמרצות, אינה עובדה טכנית וניטרלית, אלא מכוונת. היא מכוונת את הכיתות אחרת מכפי שהיו יכולות להיות לו הן היו מעורבות, והיא מכוונת את הלומדים בכיתות, את המלמדים ואת הלימוד עצמו אחרת. אכן, "היעדרות", כפי שכתבה רונית מטלון, "לפעמים יש לה משקל לא פחות מאשר לנוכחות".¹⁰³

כיום אנו רואים כיצד אידאולוגיית ההפרדה באשר היא מתפשטת באקדמיה גם לכיוונים נוספים, עם רציונלים שונים. למשל, פורסם לאחרונה כי צה"ל דורש הפרדה מוחלטת ונוקשה בין החיילים תלמידי תוכניות "חבצלת" לבין שאר הסטודנטים. ההפרדה תתקיים הן בתוך האוניברסיטאות והן במעונות התלמידים. החיילים ילמדו במדים, בתוך מתחמים סגורים ומאובטחים בשומרים נושאי נשק, והצבא יאשר מראש אילו אנשי סגל ועובדי מנהלה רשאים לקבל גישה אל המתחם, וכן יאשר את תוכניות הלימודים ואת מערכות

100 ראו ה"ש 31 ו-74 לעיל והטקסטים הצמודים להן; ראו גם נויה רימלט "תוכניות אקדמיות נפרדות לחרדים: בין הנגשה ושילוב למדיניות מעודדת הפרדה" **המשפט והחרדים בישראל** 363 (חיים זיכרמן ויורם מרגליות עורכים, 2019).

101 אורית קמיר "ישראל בורחת מכבוד האדם" **דברים** (2019) tinyurl.com/r4q1439.

102 מרצים חילונים שמלמדים במסלולים הנפרדים לחרדים מספרים גם הם על המפגש המעשיר שלהם עם תלמידות ותלמידים חרדים, אלא שחלקם רואים בכך דווקא הצדקה לקיומה של הפרדה באקדמיה. ראו דיון אצל תירוש "הסיפור של המאבק", לעיל ה"ש 30, בעמ' 133.

103 רונית מטלון "דברים לפרס ברנר" **עד ארגיעה** 239, 240 (2018).

השעות של החיילים-הסטודנטים.¹⁰⁴ המועצה להשכלה גבוהה קיבלה לפני כמה שנים בקשה להפרדה בין חרדים אשכנזים לחרדים מזרחים באקדמיה.¹⁰⁵ ההפרדה היא גם סמל סטטוס; היא מסמלת את עליונות המסגור.¹⁰⁶ מצידו האחר של המטבע, האחרות נתפסת כמידבקת ומשחיתה, ולכן מסוכנת. כשם שהחרדים הם האחר בעבור החילונים, החילונים הם האחר בעבור החרדים. ההפרדה רק מאששת ומחזקת את הניכור בין התרבויות ואת זרותן זו לזו.

ג'ון סטיוארט מיל סבר שהשאיפה לדמיון מרבי בין האנשים תביא לניווט היצירתיות האנושית וביקר שאיפה זו בחריפות. הוא גם עמד על כך שהדרישה לדמיון בין חברות או חברי קבוצה אנושית מזינה את עצמה, ושההיצע מייצר את הביקוש (כפי שאכן קורה כיום בעניין ההפרדה באקדמיה):

הדרישה שכל בני-האדם האחרים ידמו לנו עצמנו גדלה בהתאם למה שהיא ניוזנה ממנו. אם תמתין ההתנגדות עד שהחיים יובאו כמעט לכדי טיפוס אחד אחד, כל חריגה מטיפוס זה כבר תיחשב כופרת, בלתי-מוסרית, אפילו מפלצתית ומנוגדת לטבע. בני המין האנושי מאבדים במהירות את יכולתם לדמיון מגוון, לאחר שבמשך זמן כלשהו לא היו מורגלים לראותו.¹⁰⁷

בשיח סביב יצירת מסלולי לימוד נפרדים לגברים ולנשים משמשים בערבוביה נימוקים גלויים (סובלנות והכלה של תרבות החרדים; שילוב חרדים וחרדיות בשוק העבודה כיעד לאומי, וכדומה) וסמויים (ירידה במספרי התלמידים וכתוצאה מכך בהכנסות של רבים מהמוסדות). יהיו הנימוקים אשר יהיו, ההפרדה בין המינים אינה נובעת מרצון לשפר את השכלתן של נשים¹⁰⁸ אלא כדי להדירן מטעמי "צניעות".

מכלול השיקולים התומכים בהפרדה באקדמיה ומצדיקים אותה חושף את ההקשר הרחב שבו צריך להבין את תופעת ההטרדות המיניות ואת התפקיד שלהן בחברה. בהקשר הזה צריך להבין גם את ההתנגדות לאיסור על הטרדות מיניות: זוהי התנגדות לסופה של הפטריארכייה; התנגדות לחיסול כוחם של גברים להכניע נשים, לכבול אותן ולשלוט בהן; התנגדות לניסיון לדמיון מחדש יחסים בין גברים לנשים כיחסים שוויוניים שבמסגרתם מיניות האישה אינה נשק שמכוון נגדה והיא אינה נמדדת על פיה.

104 יניב קובוביץ' "צה"ל פועל להקמת בסיס מגודר בתוך אוניברסיטה" **הארץ** (25.3.2019) [.bit.ly/348r32K](https://www.bit.ly/348r32K)

105 כפי שתואר בתוכנית "סדר יום עם קרן נויבך", לעיל ה"ש 56. דרישה זו מזכירה את ההפרדה בין ילדות אשכנזיות למזרחיות בבית הספר "בית יעקוב" בעמנואל, שנדונה בבג"ץ 1067/08 **עמותת "נוער כהלכה" נ' משרד החינוך**, פ"ד סג(2) 398 (2009).

106 הדוגמה המובהקת היא יישובים מופרדים. לדיון, ראו למשל את המאמרים בכרך **קהילות מגודרות - משפט, חברה ותרבות** (אמנון להבי עורך, 2010).

107 מיל **על החירות**, לעיל ה"ש 66, בעמ' 148.

108 בארצות הברית פועלות מסגרות לילדות ולנערות בלבד, בהסתמך על מחקרים המראים שהישגיהן האקדמיים טובים יותר כאשר אין ילדים ונערים בכיתות. הרציונל להפרדה בין המינים במקרים אלו שונה לחלוטין, אפילו הפוך מהרציונל להפרדה בין המינים באוניברסיטאות בארץ.

בינתיים ה־#metoo של האקדמיה מבושש לבוא. האקלים התרבותי שאפשר את חשיפות מעשיהם של אנשים דוגמת הארווי ויינשטיין ואחרים, שהחלו בשלהי 2017 (או את מעשיהם של מרצים שהטרידו או ניצלו מינית תלמידות), עדיין אינו מאפשר התפכחות מאשליית ההנגשה וההכלה התרבותית שהלימודים בהפרדה בין המינים נצבעה בה. באקלים זה רבות ורבים עדיין אינם יכולים לראות כיצד מיסוד ההפרדה בין המינים באקדמיה חותר תחת הישגיה של תנועת #metoo, לרבות תחת ההישגים המסוימים של האוניברסיטאות עצמן במאבק בהטרדות מיניות בקמפוס.

קשה, אבל נחוץ, להבין שמיסוד ההפרדה בין המינים באקדמיה הוא הלכה למעשה מיסוד הטרדה מינית מוסדית קולקטיבית של כל הנשים בקמפוס: תלמידות, עובדות הסגל המנהלי ועובדות הסגל האקדמי. המדינה, המועצה להשכלה גבוהה והאוניברסיטה אומרות להן: "אתן מין ומיניות, ויש לסלק אתכן מדרכם של גברים החפצים בהשכלה". במה הן שונות מהנוסע החרדי שצעק לחיילת באוטובוס "פרוצה, פרוצה, פרוצה, אין לך כבוד, את עומדת בין אברכים וזו בושה"¹⁰⁹ אולי התבוננות נכוחה בברית הפטריארכלית שבין החילונים לבין הדתיים תהווה נדבך בדרך ליצירת אקלים תרבותי שיחדל לסבול הדרת נשים והשפלתן, והקרבתן כקורבן אדם (או מדויק יותר לכתוב: קורבן אישה) על מזבח השלום בין הגברים מכל המגזרים. באקלים חדש כזה אברכים ואברכות¹¹⁰ יעמדו וילמדו ביחד, וזה יהיה כבוד גדול לכולם ולכולן.

109 ראו עניין פוקס, לעיל ה"ש 20, פס' 1 להכרעת הדין.

110 למילה "אברך", שאחת ממשמעויותיה היא "תלמיד ישיבה", אין צורת נקבה, וזה כל הסיפור.